

Ів. ЛУЦЕНКО

СТЕП

УРИВОК ІЗ ПОЕМИ

Ось мій Кубанський степ!
Такий широкий і розлогий...
Далекі сині сині обрії,
Ой, сині ж, неосяжні
Гей, ну та й воля ж тут
Вітрам вибрикувати буйним!...
Гей, ну та й воля ж тут
Метелицю над степом
В блакиті хмарам танцювать!
Ген-ген снуються сині смуги —
То хмара там
Цілує лоно степу...
А там на небосхилі, наче козаки,
Шикуються стрункі тополі,
Дивляться
У мрійні очі заспаних річок...
А сонце решетом широким
Із неба сіє-віє промінь...
Той промінь по степу бурхливо плеще
Безмежним океаном золотим.
Прохожий чи проїжджий, стережись,
Із шляху не звертай в той океан —
Потонеш — з головою буде...
Гей, стережись, прохожий, чи проїжджий,
Та не лягай на травах спочивати —
Уп'єшся, ой уп'єшся дуже...
Рожевий Червень сам блукає по степу,
Блукає з торбою повітря запашного...
Дивись, красунь безглуздий нажбурляв квіток —
І в пшениці охайні і в жита стрункі,
І межі всі засіяв ними й луки...
Ні, не лягай в степу Кубанським на спочинок —
Уп'єшся, ой, уп'єшся дуже!
Мій степ — не степ:
Вино льохів тисячолітніх,
Що в жилах грає і сміється, мов дівча.
Кубанський степ — не степ:
Поема пахоців отруйних, животворчих!

Чим пахне срібная солома
У липні на току?
Шурхніть в соломі степову спрожогу —
Хіба не пригада вона вам
Пахощів дівочих соромливих кіс?
А там на тій могилі що?
Чи то чабан ганяє вівці?
Чи то віха скликає на гулянку парубків?
Чи може скит то на коні манячить
З сайдаком стріл, з бойовим ратищем...
То може скит із-під руки
Лани безкраї озира...
Що там, на тій могилі синій?
Гей-гей, просторий степе!
Вагітний мріями і боротьбою!
Гей-гей, могутній степе...
Гей-гей, прекрасний степе!
На південь глянь — но подивись —
Кубань шумна кликоче...
Чого красуня ця мов біс,
Лютує й регоче.
Чому красуні груди так
Здіймаються струмками?
Куди красуня ця гнучка
Так поспіша безтями?
У неї батько Улукам.
Дідусь — Ельбрус - Стромбило —
Тому таке вона степами
'Дає холодне тіло.
Вона родилась межі скель,
Де кози лише скачуть —
Тому й козою до осель
Вона стриба козачих.
Гей, вітре сонячний повій,
Над хвилями Кубані,
Гей, заспівай пісень своїх,
Мій парубче коханий...
Гей, проспівай своїх пісень,
Прошелести шумами...
Про те, як встав червоний день
Над синіми степами...
Як степ разбурканий підвівсь
І грізні громовиці
Вогнені він розкидав скрізь
І запалив станиці.
Пісні червоні понеси
В степи, у гори, всюди
Хай чують їх, хай чують всі
Трудящі наші люди.

М. ЯВОРСЬКИЙ

Проблема української націонал-демократичної революції, її історичні основи та рухові сили

(Продовження)

VI

Таким чином український націоналізм за малими виїмками у всіх своїх напрямках категорично тримав в ХХ сторіччі курс на Захід, в даному випадкові, цебто в час імперіалістичної війни на центральні держави.

Але як не сильна тепер була ця західня „орієнтація“, все таки зважитися на те, щоб душею і тілом зв'язатися з однією з воюючих держав було для цього націоналізму ризиковно. Входити в таку спілку навіть з Німеччиною та Австрією не було для його рації вже з огляду на економічну силу коаліції і можливу торговельну політику по війні, але ще фатальніш, як міркували речники тогочасної самостійності, було б одначе шукати будь-якого притулку в коаліції. Досвід бо вчив, що кожна держава, що хотіла з коаліцією мати коли небудь щось спільного, падала після того мов громом ражена¹⁾. Відціля й взялася ця роздвоєна гра українського націоналізму, що категорично орієнтуючись на Захід, бажаючи на всяку ціну поразки Росії, все таки зважав за доцільне залишити собі деяку стежку і для відвороту і коли вся українська націоналістична еміграція за кордоном явно шукала опертя в центральних державах, залишені в Росії ідеологи й співчуваючі українського націоналізму у своїй більшості, якщо вже не бажали публично понижати на стільки себе, як пр. С. Петлюра, то все таки вважали за більш доцільне у своїх публичних виступах в Росії маскувати свою західню орієнтацію, не виходити за межі своїх автономницьких домагань з 1905 р.²⁾

Тактика гри на дві сторони небавом оправдала себе, бо без неї в осени 1916 року було б прийшлося українському націоналізмові гірко розчаруватися у своїй абсолютній орієнтації, коли то, 5 листопаду 1916 р., центральні держави проголосили самостійну Польщу, але про самовизначення українських земель забули та ще й збиралися інкорпорувати західню частину їх в склад тієї Польщі. Це міг бути величезний удар по голові абсолютної „орієнтації“ на центральні

¹⁾ Д. Донцов. Міжнародне положення України й Росії, ст. 17.

²⁾ Про програмну частину цих домагань в час світової війни диви ближче „Матеріали до історії українського руху за світової війни“ в „Українському археографічному збірнику“ т. I. на 1926.

держави. І такий удар подекуди справді прийшов. Симпатії до креовання української держави-монархії під крилом Габсбургів почали через те остигати навіть серед найзавзятіших німцелюбів та австрофілів. Бо як же міг він — український націоналізм погодитися мовчки з фактом передачі його живучих частин не менш запеклому ворогові, аніж був ним для його російський націоналізм?¹⁾ Але змінити нараз західню орієнтацію на східню було непрактично. Ще не цілком, бо гасла надія на визволення Подніпров'я²⁾, куди пер всею силою голодний німецький імперіялізм, за якого допомогою можна було там збудувати власну хату, тим більш, що на окупованій частині Волині австро-німецький штаб дозволяв великодушно класти ідеологічні цеглини під цю хату, цеглини, зліплені тим же наразі звичайним культурницьким цементом. І український самостійник ще більш вперто вдивлявся тепер в той бік фронту з своєї позиції західньо-європейської орієнтації, вдивлявся туди з тої ж самої позиції й галицький його побратим, відкіля під орудою центральних держав мало прийти й його спасіння, самостійна українська держава, що полегшила б його життя в польсько-австрійському підданстві.

І нараз серед цих настроїв вдарила, як грім з ясного неба, лютнева революція 1917 р.

Чи ж можна було тепер опертися цим чарівним надіям, що зразу вирости у зв'язку з тією революцією? А тут ще й побідний похід центральних держав станув на місці, бо дволикий Янус більше почав „орієнтуватися“ тепер на коаліцію. Дволикий український націоналізм зразу й собі змінив дотеперішню свою „орієнтацію“. Він бо не від сьогодні був того переконання, що „реальною лінією його політики є лише кооперація з тим, хто в даний момент боронитиме його республіку“. В час війни він цю оборону і тактику розумів у відношенні до старої Росії³⁾. Тимчасом ця стара Росія, що сиділа дотепер у його на плечах, звалилася, не зважаючи на гальванізацію з боку коаліції, звалилася, начебто готуючи по собі місце сподіваній в майбутньому вільній спілці вільних під'яремних дотепер народів, гучно декларованій російською буржуазною демократією.

Чи ж можна було опертися такій привабливій спокусі, тим більше, що в повітрі свіжо ще лунало 14 пунктів Вільсона про — „самовизначення поневолених націй“? І український націоналізм, залишаючи на всякий випадок в резерві „Союз визволення України“ з його „платформою“ — кінця бо війни все ще не було видно, — кинувся тепер обидвома руками хапатися за оце „самовизначення“ в межах російської орієнтації. Весна 1917 року була справді золотою для його весною в надіях на оце „самовизначення“, що своїм міцним гомоном докочувалося навіть у далекий Сибір і там шукало свого організаційного оформлення⁴⁾ та поривало за собою у своїй екстазі й заздрі сподівання галичан. „Хай народ український на своїй землі

¹⁾ Диви вельми характерну з цього боку публіцистичну розвідку Д. Донцова Gross-Polen und Centralmächte, Berlin, 1916.

²⁾ Диви Донцов „Karls XII feldzug nach der Ukraine“ Berlin 1916.

³⁾ Д. Донцов. Міжнародне положення України й Росія, ст. 19.

⁴⁾ Диви протоколи першого з'їзду представників українських організацій на Сибіру (у м. Омську в липні 1917 р.).

має право сам порядкувати своїм життям“ — патетично летіло широким гомоном оце „самовизначення“ від села до села, од города до города, од губернії до губернії, та розпливалося широко блискучою каскадою подій та мрій по цей та по то бік військового фронту. І серед тієї екстази на той час наче б „зразу одпали всі інші способи увільнення, всі орієнтації на зовнішні ворожі до Росії сили. Український сепаратизм тоді помер разом з причиною, що породила його“¹⁾.

Що було причиною того, що український націоналізм несподівано став шукати свого самовизначення знову в межах „демократичної Росії“? Чи справді оця його природа „примітивного інтелектуалізму“, як дума Д. Донцов, через що цей націоналізм „дебатував там, де мав гукати до мас, критикував там, де мав публично обжаловувати і заключав угоду, де мав вести безкомпромісну боротьбу“²⁾, чи справді оце фаталістичне „українське провансальство“, що ніколи не відділяло українське питання з загального плану суспільного й політичного оновлення Росії“³⁾ Ні, й ще раз ні. Не в атавістичній природі цього „провансальства“ лежав оцей „опортунізм“ українського націоналізму, а само „провансальство“ було висновком позиції дрібного та „примітивного інтелектуалізму“ буржуа в даний момент, що не маючи перед собою власної готової буржуазії, як класи не то що для себе, але й в собі, шукав мимохіть опертя на чужій буржуазії, що не заперечувала б підтримати його визвольні домагання, що врешті дала б умови для формування тієї класи та висловлювання її попередніх домагань. Надто буржуазна революція взагалі характерна своїм угодовством в момент свого довершення, бо як писав Маркс в аналізі 18 брюмера Люї Бонапарта, в її досягненнях сьогоднішнього дня, серед загальних фраз про рівність, свободу, братерство усе блискотить самоцвітами, усі люди, навіть вчорашні вороги серед екстази дня скидаються на братів⁴⁾. Ще більш ці настрої мусили складатися в уяві вчорашнього раба, що нині мав наче б то право говорити про себе нарівні з вчорашнім своїм „гнобителем“. Ще більш ці настрої опортунізму мусили складатися там, де цей вчорашній раб, до щенту виснажений віковою неволею, що - йно ставав на хворі свої ноги, де цього голодного од віків раба просили зараз таки на шматок хліба з смачним сальцем, обіцяли поставити власну хату на спільному подвір'ю.

Ось через що він, — український дрібний буржуа що до недавна мріяв про федеративний сепаратизм, доки нависла війна штовхнула його на самостійницький сепаратизм, повернув зразу назад не тільки од цього сепаратизму, але й від федералізму до автономізму. Тепер бо всі умови для власного самовизначення навіть в межах автономізму так кокетливо всімхнулися йому в Росії, що він одкинув зразу „від себе дореволюційні настрої, сподівання, розрахунки. Різкий сепаратизм, всяке відокремлення себе від революційної Росії здавалося смішним, абсурдним, безглуздим“⁵⁾. Автономізм явився зараз

1) В. Винниченко. Відродження націй, I, ст. 42.

2) Націоналізм ст. 103.

3) Націоналізм ст. 101.

4) Der achtzehnte Brumaire der Louis Bonaparte, ст. 11.

5) Винниченко. Відродження нації. I, ст. 42 — 43.

достатньою формою, щоб можна було Європу поставити перед із давна домаганим фактом та виявити себе найвиразніше, як „самостійний, національний чинник“, поставити Європу перед проблемою самостійної України, як перед явищем, якого вже не можна поминути і з яким треба рахуватися¹⁾). В межах декларативно-демократичної Росії тепер ця нагода сама йшла в руки. Думка „де ми найдемо більше того, що тепер ми матимемо в Росії“? вертілася в голові не тільки одного Винниченка²⁾). Так думав тоді всякий, що почував себе близьким до „відродженої“ нації, в першу чергу цей український дрібний буржуа, оголений від власного поміщика й справжнього буржуа та його речник український інтелігент. Ось через що серед такої загальної думки український націоналізм кинувся зразу в обійми російського буржуа, що задеклямував про „равноправие“ і вкупі з ним радів без краю: вся „революційна влада, усі наші „соціалісти“ й „демократи“ виходили на плац, дзвонили в церковні дзвони, співали молебні, цілували попівські хрести“, чого „нігде на всьому світі ні за одної найбуржуазнішої революції не було“³⁾).

Що за рухові сили керували оцим сквапливим ловленням сприятливого моменту, оцим наступом на досягнення сьогоднішнього дня, оцим „Sturm von Erfolg auf Erfolg“ та породжували оці „драматичні ефекти“, оцю „екстазу дня“, що як у всякій буржуазній революції, досягши свого найвищого розвитку, перешла небагом в гіркий „Katzenjammer“.

Вся попередня історія революції 1917 р. дає нам категоричну на це відповідь: це були ті сили, що розвивалися раніш по двох шляхах проблеми капіталізації українського хліборобства — це був з одного боку феодальний глитаї, що бажав через голову поміщика вростати в капіталізм і досягти власної в ньому гегемонії, це був з другого боку дрібний український буржуа, що мріяв про націоналізацію та про „майбутню вільну хліборобську Україну, як край високо розвинутого, інтензивного фермерського сільського господарства“⁴⁾). Це була врешті на тилу цього націоналістичного авангарду вся сіра й голодна на землю селянська маса, що лакомо витягала руки на казюні поміщицькі землі. А проміж цими трьома силами ідеологічним цементом розливалася українська інтелігенція з своїм гаслом політичної волі, політичного самовизначення. Пролетарські маси України за малими виїмками залишилися на боці в цій чарівній музиці національної екстази. Аграрне питання здебільшого не цікавило їх в розрізі селянських домагань, а вже цілком незрозумілою була для них, зрусифікованих старою владою, проблема національної самостійності України.

Але цемент, хоч і широко розпливався проміж оцими основними руськими силами національного самовизначення, не встигав однак з'єднати їх в одну тривку масу, навіть тоді, коли скликаючи одні за одними селянські та військові, ба навіть робітничі з'їзди, дбайливо оминав всі дразливі питання, що могли протиставити собі його

1) Памяткова книжка Союзу визволення України, ст. 370.

2) Відродження нації I, ст. 43.

3) Винниченко. Відродження нації II, ст. 116.

4) Українська демократична партія. Матеріали до програми, ст. 21.

основні сили, зате миготів перед ними одним чарівним лихтарем „єдинства нації“ на екрані самостійності. — Пролетаріят все таки не виявляв ніякого ісінького бажання грати роль статисти при усій цій грі, а українські „хлібороби“ одійшли од його саме в той час, коли український націоналізм, склавши в березні за ініціативою „поступовців“ Центральну Раду, збирався під вивіскою „соціалізму“ організувати власну буржуазну національну владу.

Вже в травні місяці в час з'їзду „Союза земельных собственников“ виросла серед українського глитайства ідея на зразок „Союза“ оформити власну „хліборобську“ організацію для захисту права феодальної власності, що при перспективі дальшого розвитку подій могла одержати на себе буржуазний присуд з рук власної національної влади — Центральної Ради.

А така перспектива наявно стояла, не зважаючи на обережне оминання Центральною Радою дразливих питань з аграрної проблеми, вона й мусила стати з дальшим розвитком національної революції на Україні. Про це доводливо говорив вже досвід з революції 1905 року, про це ще довідливіше впевняв що-раз більший натиск на земельне питання усієї селянської маси, що на неї збиралася спертися Центральна Рада, про це врешті догадуватися наказував той факт, що під напором цих мас керуючу роль в національно-демократичній революції взяли тепер на себе ніхто инший, як українські есдеки з Винниченком на чолі. Через те й треба було за всяку ціну протиставити цьому напрямкові свій феодально-землевласницький інтерес і біля його мобілізувати свої сили цього інтересу, щоб самому захопити в свої руки керму національної революції. Через те й в місяці червні в Лубнах відбувся всеукраїнський з'їзд цього глитайства, що в йому участь взяли 500 „хліборобів“ та декілька десятків поміщиків. З'їзд і дав почин до заснування „української хліборобської-демократичної партії“, що в основі своєї програми поставила три основні моменти: а) повну суверенність українського народу, б) забезпечення приватної власності на землю, як основу народного господарства, в) парцеляцію за викуп великих земельних маєтків для забезпечення малоземельних, г) залишення за попередніми власниками цих маєтків такої кількості землі, яку встановить український сойм, взявши на увагу потреби агрикультури та державні інтереси¹⁾.

Чи була справді реальна причина цього розколу українського націоналізму саме в час проголошення Центральною Радою 10 червня 1917 р. першим універсалом своїм української автономії? Чи справді реальні були побоювання українського феодального глитайства що до характеру національної революції.

Вже сама організація революційної влади на Україні весною 1917 р., так в складі Центральної Ради, як органа законодавчого, як і Генерального Секретаріату, як органа виконавчого, недвозначно вказувала, що національна революція на Україні як раз і йтиме по лінії ліквідації цієї феодальної власності. Навіть найправіше крило буржуазних кандидатів на цю владу, партія українських кадетів,

¹⁾ Хліборобська Україна, 1920, I, ст. 63.

реорганізованих на своєму з'їзді 25—26 березня 1917 р. з „Товариства українських Поступовців“ в „Союз українських автономістів-федералістів“, навіть і вона спішила підкреслити ще раз стару свою позицію з 1905 р. в аграрній справі, яку тепер формулював керуючий центр того „Союзу“, „Українська Радянсько-Демократична Партія“. „Зазначаючи свій соціалістичний ідеал, — так говорила ця формула, — партія домагається, а) щоб усі землі державні, удільні, монастирські й церковні стали краєвим земельним фондом під порядкуванням саморядних громад чи округ і щоб той фонд використовувався за для потреб хліборобів, б) щоб до того ж фонду коштом краєвим викуплено примусово землі приватних землевласників і поперед усього ті землі, які не експлуатуються власною працею“¹⁾. Правда, в цій позиції „есерів“ про своєрідну „націоналізацію“ землі було маленьке але, а саме те, що „раз ми не конфіскуємо, мовляв, капіталістів взагалі, не відбираємо будинків по містах та селах, не конфіскуємо фабрик, заводів та всіляких підприємств торгових, промислових та інших, то було б несправедливо землю забирати цілком безплатно, бо таким чином ми конфіскували б капітал, вкладений в землю, та працю навіть самих селян, оскільки вони своєю працею наживали гроші, за які й купували собі землі“²⁾ та ще й це, що одібрати землю за викупом треба тільки „поза трудовою нормою... що для України доводиться прийняти в кількості 10 десятин для родини з чоловіка та жінки при малих дітях... на родину велику 15—25 десятин“³⁾. Але все таки „партія соціалістів — федералістів, як і всі партії соціалістичні, гадає, що право власности на землю повинне бути скасоване, бо інакше знову одні власники будуть перепродувати землю другим, знову з'являться великі власники, а також безземельні хлібороби, і знову доведеться переводити земельну реформу“⁴⁾.

Що до інших, більш лівих партій, — що брали крім УСДРП⁵⁾ — керуючу участь в національній революції на Україні⁶⁾ як прикл., „Українська Партія Соціалістів Революціонерів“, уконституована на з'їзді 4—5 квітня 1917 року з окремих груп, народжених вже 1905 року, які 1913 до половини 1915 р. встигли видавати навіть свій орган

1) Програма Укр. Рад. Дем. Партії, ст. 4.

2) М. Кушнір. Земельна справа на Україні, ст. 11.

3) М. Кушнір ст. 15.

4) М. Кушнір ст. 18.

5) УСДРП що 1905 р. прийняла платформу націоналізації землі.

6) Президія Центральної Ради складалася з осіб: голова — М. Грушевський (у. с. р.), товариші Голови, спершу С. Ефремов (с. ф.) та В. Винниченко (у. с. д.) згодом М. Шраг (у. с. р.), С. Веселовський (у. с. д.), Х. Крижановський (трудолик), А. Ніковський (с. ф.), секретарі — М. Чечель (уср), Л. Постоловський (уср), Л. Чикаленко (усд), Я. Левченко (усд). В Генеральний Секретаріат першого складу входили: Голова — В. Винниченко (усд), нац. справ С. Ефремов (у. с. р.), фінансів Х. Барановський (б. п.), земельних справ Б. Мартос (усд), харчів — М. Стасюк (спілка), військових справ — С. Петлюра (усд) судових справ В. Садовський (усд), освіти — І. Стещенко (усд), ген. писар П. Христюк (уср), до другого складу увіходили: Голова В. Винниченко (усд), зем. справ Б. Мартос (усд), суд. справ — В. Садовський (усд), освіти І. Стещенко (усд), війск. справ С. Петлюра (усд) залізниць — В. Голубович (уср), ген. писар П. Христюк (уср), нац. справ — О. Шульгін (с. ф.), фінансів — Х. А. Барановський (б. п.), харчів — М. Стасюк (спілка), почта — О. Зарубин (рспр), контролёр — М. Рафес (бунд).

„Боротьба“, та її підручна „Селянська Спілка“, втворена на першому селянському з'їзді в травні 1917 р.¹⁾ то ці організації з платформою соціалізації землі ще більш загрожували феодальній власності. Одна й друга бо приймали однаково ту платформу в земельному питанні, яку вони провели й на першому всеукраїнському з'їзді селян, і яка змішалася в тому, „що тільки здійснення соціалістичного ідеалу, до якого прямує Україна, може задовольнити бажання трудового селянства та пролетаріату“ і через те вимагала:

1) приватна власність на землю повинна бути скасована.

2) вся земля на Україні без викупу поступає в український земельний фонд і

3) з цього фонду можуть користуватися землею тільки ті, хто може обробляти її своїми руками²⁾, при чому ще додавала дезидерат, щоб „землі не можна було ні продати, ні купувати, ні залишати в спадщину³⁾“.

Чи міг погодитися український глитай з такою тенденцією, що під вивіскою „соціалізму“ намагалася за американським зразком розв'язувати на буржуазний лад проблему аграрну на Україні? Чи міг іти нога в ногу з Центральною Радою той, чие життя було зв'язане з феодальною власністю на землю, проти якої й організувалася Центральна Рада? Чи міг приєднатися до будівництва буржуазної України той, що в революції 1917 року бачив „боротьбу не на життя, а на смерть двох законів: закону землі й закону капіталу, смертельний поєдинок між селом і сучасним капіталістичним містом, державою господарством і державою - біржею, принципом аристократичним, класовим, що є принципом продукції праці й організації праці й що відповідає біологічній нерівності та законам асиметрії в житті природи й людства — з принципом демократичним числовим, принципом егалітарної утопії міста і капіталу: рівності всіх в обличчі золота й нерівності тільки цифр, а не одиниць“? Очевидно, що не міг, бо „між законами землі і законом капіталу — як сформулював столипінський глитай свою ідею — не може вже бути компромісу. Один з них мусить уступити й загинути. За кожним бо стоять живі люди, живі соціальні сили. Це інтернаціональна фінансова буржуазія з одного боку і аграрні хліборобські кола в кожній нації з другого“⁴⁾. Себе ж вважав бо наш глитай носієм „закона землі“, а Центральна Рада, на його думку, була речником законів капіталу і то навіть не власного, а чужого, московського, для якого, на думку глитая, нанялася вона бути посередником проміж ним та українськими масами, бо так, а не інакше інтерпретував тепер вихованок Столипіна автономістичну концепцію Центральної Ради та її буржуазну проблему буржуазної революції⁵⁾. Чи міг погодитися тепер український „хазяїн“, ще й з

¹⁾ Селянська Спілка — позапартійна організація під орудою укр. есерів та есдеків, що на її чолі стояли М. Стасюк, В. Винниченко, М. Ковалевський, П. Христюк, Б. Мартос, А. Степаненко, М. Осадчий, А. Левицький та І. Пугач. Пор. П. Христюк, *Замітки і матеріали* I ст. 128.

²⁾ П. Христюк. *Замітки і матеріали*. I, ст. 100, пор.

³⁾ Хто такі соціалісти-революціонери і чого вони домагаються ст. 11.

⁴⁾ В. Липинський. *Листи до братів хліборобів про ідею і організацію українського монархізму*, ст. 34.

⁵⁾ Пор. *Хліборобська Україна*, 1920, I. ст. 6.

отакою політичною концепцією Центральної Ради, отой „хазяїн“ для якого „перемога Антанти — це тріумф демагогічної плутократії... кінець феодальної аристократії старої Прусії“¹⁾

Ось через що український глитаї феодальної породи нараз виріс з власною не тільки соціально-економічною програмою проти декларацій Центральної Ради, але ще з власною категоричною політичною орієнтацією, що аперцентувала для себе „платформу“ „Союзу визволення України“. Непримиренний від вчора самостійник супроти свого вчорашнього цемента, він після короткої роздуми, ще більше непримиренним став тепер супроти власного розпеленованого буржуа, якого вважав тільки, „прикащиком російської та антантської плутократії“, захованої під „демагогію національної революції“. На руїнах старої феодальної Росії він бачив тільки один вихід для українського націоналізму: заховання під охорону Німеччини старих українських феодальних порядків, хоч і без поміщика, загарантованих дідичною станово-козацькою монархією, що була б заборолом і проти власної і проти російсько-антантської буржуазної демократії, що й намагався він реалізувати після того, як 30 квітня 1918 р. за допомогою німців розігнав Центральну Раду та посадив на гетьманський стілець ген. Скоропадського.

VII

Таким чином будівничим українського націоналізму на той раз залишився тільки український дрібний буржуа з своєю програмою національно-демократичної, буржуазної революції. Український глитаї після початкового хитання став на боці і хоча ще в жовтні 1917 р. напередодні соціалістичної революції впевняв з тактичних міркувань, що буде „заховувати повну лояльність супроти Центральної Ради і Генерального Секретаріату... та буде всіма силами та без застережень піддержувати їх в боротьбі за поширення суверенних прав українського народу“²⁾, але в ці запевнення не тільки вже ніхто з протилежного табору, з боку Центральної Ради йому не вірив, але він сам не прикладав до тієї заяви окремої ваги, тим більш, що в цій заяві, з огляду на ситуацію, він був зневолений ще й дещо поступитися із дотеперішньої своєї економічної програми, а саме, прийняти позицію „есерів“ в аграрній справі, хоч і тут не понехав одмежуватися од їх поправкою на тему дідичного хуторського майорату на правах довічної оренди³⁾.

Хто ж був оцей організатор Центральної Ради, автор її універсалів, сподвижник автономницької, згодом федеративної ідеї, декламатор своєрідної „націоналізації“ земельного фонду, ще й московський „соціаліст“ з немаскованим буржуазним способом думання буржуазний націоналіст?

Це був на першому плані оцей суцций і не суцций національний фермер, оцей капіталістичного покрою глитаї, не столипінський, що для його земельна власність була тільки перемогою, а не спромогою

¹⁾ ст. 34.

²⁾ Укр. Дем. Партія. Матеріяли до програми, ст. 25.

³⁾ в с. ст. 21 — 22.

в його розвитку. Це був, якщо не тип цього глитає, що тепер у нас намагається рости на маскованій оренді, то його первісток. Це був якщо не оцей „капіталістичний підприємець в хліборобстві, що хазяйнує — як формулював Ленін — з найманим робітником, і є зв'язаний з селянством тільки своїм невисоким культурним рівнем, щоденним побутом та особистою фізичною працею у своєму хазяйстві“¹⁾, то кандидат на його, з готовим його світоглядом, з його бажаннями й вимогами, захованими на разі за гасло трудової норми. Це був врешті оцей непримиренний не від сьогодні ворог однаковс поміщицького та феодально-глитайського господарства, що єдиний порятунок перед ними бачив у повному вивласненні земельної власності навіть на власному підприємстві, бо тільки воно — оце вивласнення давало йому змогу без ніяких обмежень рости нескінченно на переподілений, вільній в орендному обороті землі. І можливо, що цей захисник американського зразка в розв'язанні аграрної проблеми під вивіскою „соціалізму“ безпосередньо не завжди уявляв перед собою ясно перспективу власного капіталістичного розвитку, але замість його говорила це вся його природа та вся історична логика домагань цієї природи, значить це був буржуа, справжній національний буржуа, не зважаючи на свою „соціалістичну“ вивіску, не зважаючи на своє дрібно-буржуазне походження.

Правда, цей вишкаралюплений з патріяльхальної маси селянства чистенької води буржуа знаходився щой-но, якщо не в стадії розпеленання, то в стадії потенції серед загальної маси дрібновласницького селянства. Правда, цей буржуа подекуди незримо поки що скривався серед загальної маси навіть малоземельного селянства, але як раз оце саме й гарантувало його чистокровну породу в порівнянні з столипинським глитаєм, тільки акліматизованим на капіталістичній базі, але виразно з старою прадідівською феодальною природою. Про його то вже в 1905 році скрізь гомоніла дворянсько-поміщицька реакція на своїх зібраннях, проти його й скерована була головним чином столипинська реформа, бажаючи повернути його назавсідги в феодально-глитайське русло торговельного капіталу. Він то став альфою й омегою ще й програми українського есерівства й есерівської соціалізації вже в час війни. Він то врешті став *spiritus movens* усієї проблеми національно-демократичної революції тепер, як це зазначає й сам Винниченко, мовляв, „наша головна сила опорна була в селянстві, і то не в голоті сільській, а в більш заможному селянстві; як більш розвитку й національно свідомому“²⁾. Але й цей чистенької породи український буржуа, що мав вирости в силу на соціалізованій землі, сам класово ідеологічним речником про себе самого бути не міг вже через власне дрібно-буржуазне походження. Він міг тільки дати своїми домаганнями початковий зміст буржуазній ідеології, формулювання ж цієї ідеології він залишив своєму щирому другові — українській інтелігенції.

Оцей українській інтелігент у своїй більшості щирий друг та спутник цього народженого й ненародженого в кооперації буржуа

1) Тезиси по Второму Конгресу Ком. Интернационала, ст. 37 — 38.

2) Відродження нації, II, ст. 96.

став і тепер його речником і пропагандистом, що не од нині під гаслом „соціалізму“ проповідував на усіх перехрестях буржуазну революцію. А буржуазна ідеологія та її апологія складаються не тільки там, де є готова власна буржуазія. Вони можуть складатися й там, де росте місце для тієї буржуазії, готової вже в інших країнах, в іншій нації. Таке місце росло в нас не від сьогодні, не від сьогодні й росли ще й елементи власної національної буржуазії. Вони й склалися в нас не тільки тому, що росла власна буржуазія в потенції, але й тому, що на плечах сиділа поруч російсько-українського феодалізму ще й російська та єврейська буржуазія, готовий зразок для копіювання власних буржуазних методів. Але як раз через те вона, українська інтелігенція, у переважній своїй більшості ніколи й не була ідеологічним речником і апологетом національного феодального глита, що дотепер жив на політичній ласці російського феодалізму. Вся майже ідеологічна творчість цього інтелігента на Україні була скерована через те не тільки проти російського феодалізму, але й проти власного доморослого як-раз в ім'я цього місця для власної буржуазії.

Але ця буржуазна проблема, скерована на знищення всіх обмежень для вільного розвитку національної буржуазії, не могла обійтися з другого боку без широких селянських мас, що були колискою для тієї національної буржуазії, не могла повиснути сама про себе в воздуху. Вона через те й стала народницькою проблемою, одмолодженою революцією 1917 року. Народництво — оцей справдений зміст соціальної ідеології цього інтелігента, на шляху його політичних змагань другої половини XIX ст. та початку XX ст., виповнило собою і тепер світогляд цього інтелігента, навіть там, де він вважав себе в лавах української соціал-демократії. „Народоправство, широке місцеве самоврядування, порядкування господарським і політичним життям на Україні місцевими силами“¹⁾ — ось гасло цього народництва, що його акцептувала й революція української соціал-демократичної конференції від 4 квітня 1917 року як платформу революції національної. „Ми розуміли революцію, як буржуазно-демократичну, — признається іменем тієї соціал-демократії В. Винниченко, — ми не робили самі ніяких замахів на буржуазно-демократичний лад і через те з боку несоціалістичних елементів не могли зустріти ніякого опору. Ми у своїй діяльності були тільки республіканцями й демократами, а не соціалістами“²⁾...

І ця народницька інтелігенція, що глибоке коріння не від сьогодні тримала й серед української соціал-демократії, через те й охрестила всі партії на Україні, що визнавали цю буржуазно-демократичну програму, — „соціалістичними“. „Через це й не було серед українських партій жодної, яка б у свою програму не внесла ідеї соціалізму“ — як це заявляла українська делегація в „Докладній записці“ до Тимчасового Уряду³⁾. Через це саме як раз навіть члени давньої „Української Народньої Партії“ — й ті прозвали себе соціалістами-самостійниками.

¹⁾ В. Винниченко. Відродження нації I ст. 44.

²⁾ В. с. ст. 82 — 83.

³⁾ Робітнича Газета, 1917. № 46.

Але цей соціалізм був тільки модним словечком, що прикривав собою природу буржуазної програми. „Ми, всі українські керуючі партії, були не соціалістами, а тільки демократами, республіканцями й національними революціонерами“, заявляє В. Винниченко. Але „соціалістами“ треба було бути за всяку ціну „бо маси, мовляв, вірили найбільше соціалістам. І через те люди, які все своє життя жили як добрі, спокійні буржуа, які ніколи ніякої революції ні в якій галузі буржуазного життя не допускали, раптом мусили назвати себе соціалістами, коли хотіли брати активну участь у політичній та національній революції. Бо маси інакше й слухати їх не схотіли“¹⁾. Народницьке гасло „соціалізм“ і мало бути окремим еднаючим засобом оцих мас з буржуазною інтелігенцією, оцих мас, що посеред їх виростала не тільки ідея буржуазної нівелизації соціально-економічних відносин, але й намагання визволення їх праці від експлоатації, і які ждали свого гегемона, що повів би їх на оце визволення.

Оці маси й явилися на той час третьою руховою силою буржуазно-демократичної революції на Україні. Український демократичний націоналізм, що прямував до власного самовизначення, не міг обминути ці маси, раз в його не було іншої основи — бо й ця українська буржуазія в потенції, що її був він речником, сама ще губилася серед цих мас — і коли для єднання всіх своїх соціальних сил він поставив проблему політичної й економічної незалежності національного капіталу, то зокрема для цих мас він неминуче видвигнув ще й гасло соціальне, гасло „соціалізму“, заховуючи за ним буржуазний його зміст. Через те „націоналізм“ та „соціалізм“ наче б то сплелися на той час в один синонім дня, стали начеб то спільним бойовим кличем національної революції 1917 р. на Україні.

І не випадково через це як-раз українська соціал-демократія стала керуючою ланкою тієї національної революції. При відсутності бо до того часу інших партій з „соціалістичною“ вівіскою — як уже знаємо, українська партія соціалістів-революціонерів, справжня партія селянської буржуазної проблеми, явилася тільки в часі революції — українська соціал-демократія була єдиною, що могла б об'єднати собою оці два синоніми, тим більш, що більша частина її вже перед революцією вирішила це об'єднання, не тільки в „Союзі визволення України“. Вона й взяла тепер на себе роль носія цього об'єднання, взяла навіть без окремих заперечень. Мало зв'язана з пролетарськими масами перед революцією, не емансипована ще й досі від народницьких традицій, вона була найкращим на той час кандидатом на такого трибуна національно-буржуазної революції, якого намагав дати момент, тим більш, що загальний процес революції в Росії вже не зневолював більш шукати поза нею доброзичливого свого сусіда й спільника, не змушував пристосовуватися до його соціальної структури, як це було з „платформом“ „Союзу визволення України“ в 1914 році.

Таким чином центральною фігурою в національній революції 1917 р. на Україні при всьому дрібно-буржуазному складі керуючих органів тієї революції, явився український буржуа, молоденький,

¹⁾ В. Винниченко. Відродження націй II, ст. 89 — 90.

не цілком опірений ще, але справжній буржуа. Національний представник торговельного капіталу, глитай, — оцей другий корінь українського націоналізму, як влучно одміча Затонський,¹⁾ оцей феодал з „трудою“ вивіскою лишився на боці, поки не поспробував за допомогою німців своїх сил в 1918 році в організації феодального „самовизначення“ з козацьким, становим укладом. Центральною Радою він ніколи не орудував, навіть в часи найбільшого зближення з нею восени 1917 р. — для його полем оруди стала Гетьманщина.

Через те й українська національно-демократична революція 1917 р. вийшла не на стежку глитайсько-феодального самовизначення української нації, що мало здійснитися через вростання в капіталізм українського глитая — тобілевичівського „хазяїна“ в умовах державної самостійности під крилом і на зразок пруського юнкерства та ще й в пристосуванні себе до його соціальної структури, а стала на широкий шлях фермерсько-буржуазної революції в автономницьких рамках навіть без федералістичної спілки з буржуазною демократією Росії. Вивласнення феодального землевласника, до щенту зруйнування всіх основ феодального устрою у виробництві, в першу чергу в хліборобстві, скупчення цілого земельного фонду в руках національної автономної влади для виключного її розпорядження, перерозподіл земельного володіння проміж усією масою селянства на правах оренди для очищення національного капіталу від постороннього наносу — ось лейтмотив національно-демократичної революції на Україні на її тогочасному історичному шляху. В цьому як раз, в цьому єдиному й змістився весь революційний сенс громадського руху на Україні весною 1917 р., в цьому як раз і була вся революційність Центральної Ради, що оформляла цей рух на отакому шляху. Проблема самостійности, буржуазної самостійности — хоч в межах автономії — була тільки висновком цього шляху, була тільки неминучим оформленням цього напрямку, через те й революційною була стільки, скільки виростала на цьому секторі українського націоналізму, а не на іншому, на феодально-глитайському, що його репрезентували в той час українські „хлібороби“ із своєю „козацькою самостійністю“ у формі феодально-станової української держави-монархії.

Але ця революційність була однобічна, та ще й вельми коротка. Український націоналізм на своєму основному, буржуазному секторі не зміг бути послідовним до кінця хоч у своїй програмі з весни 1917 р. Елементи опортунізму, що їх носієм в цій революції був ніхто інший, як українська соціал-демократія, небавом вирости з своєї платформи, прийнятої 4 квітня 1916 року, так, що від дрібно-буржуазного класового компромісу в середині народженої нації перейшли на явний компроміс з буржуазно-імперіалістичним світом і замість розвалювати далі стару, єдину, неділиму Росію національним самовизначенням фермерсько-буржуазної програми аграрної, взяли не тільки що підтримувати цю єдину-неділиму, буржуазно-імперіалістичну Росію, але й виходити з свого дотеперішнього шляху фермерсько-буржуазної революції в бік феодально-глитайської стежки. Українська національно-демократична революція на шляху найви-

¹⁾ Національна проблема на Україні, ст. 21.

щої своєї потенції почала таким чином метаморфозувати себе в українську контр-революцію і то вже тоді, коли її ролі національно-демократичної революційності не була скінчена, ц. т. на передодні діалектичної переміни буржуазної революції на Україні в соціалістичну.

VIII

З чого почалася ця діалектична метаморфоза національної революції в національну контр-революцію?

Народилася вона з того, що було *petitum principii* цієї революції, народилася з боротьби за політичне самовизначення української нації на передодні соціального визволення тієї нації.

„Нічим не поступаючись з своєї соціально-політичної партійної програми — так з'ясовує початок тієї метаморфози та її джерело сам Винниченко — ми в той саме час у самій Центральній Раді свідомо одкладали на далі вирішення гострих соціальних питань — бо ми боялися, що не досить зміцнена, усталена, національна єдність може зустрітись і розбитися через незгоди в сфері соціального будівництва“¹⁾.

Так і справді було.

Серед нескінченної кількості змагань за аграрну реформу український націоналізм, декларуючи в першу чергу своє політичне самовизначення, залишав без відповіді основну проблему цього самовизначення, аграрну проблему. Серед впертої боротьби української буржуазії за владу, він обмежив себе тільки до декларації, „щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казонні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійським Учредительнім Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим українським зборам“²⁾.

Але на одному „одкладуванні на далі вирішення гострих соціальних проблем“ не скінчилося. Український націоналізм, все ще „нічим не поступаючись з своєї соціально-політичної програми“, але запідозрений своїм „братом-хліборобом“ і „демократичним“ союзником з півночі в „большевізації“, через місяць в Другому Універсалі, наляканий, вже цілком забув навіть і за цю свою обіцянку з Першого Універсалу і в йому вже ні словечком не згадав про те, чого так настирливо домагалися в той час селянські з'їзди. Що більше, вже влітку 1917 р. УСДРП, що вже в 1905 р. стала на принципі націоналізації землі, видимо починає підготовляти ґрунт проти тієї „націоналізації“. Вона випускає тоді популярну книжечку для селянства, де за П. Масловим пропагандує думку, що „забирати землю в селян, що мають 10 — 20 десятин є неможливо... бо спроба одібрати землю у багатих селян викликала б сварку між селянами — мовляв — селяни пішли б проти селян і з того вийшла б користь тільки для панів і реакції“³⁾. Що ж до вивласнення поміщицьких маєтків, то ця

1) В. Винниченко. Відродження нації. I, ст. 84.

2) М. Грушевський. Укр. Центр. Рада. ст. 11.

3) Д. Антонович. Земельна справа на Україні ст. 14.

сама УСДРП, що орудувала Генеральним Секретаріатом, захища тепер думку того ж П. Маслова, що „брати панські землі в державну власність задурно буде несправедливо“, а через це „держава повинна взяти одноразовий податок з усіх панів-капіталістів, щоб заплатити за землю“¹⁾. Аналогічну позицію почали й собі займати українські есери у своїх побоюваннях не порушити оцей національної гармонії і гарних сусідських взаємин: тоді, коли есдеки одступали од націоналізації і підготовлювали ступнево ґрунт для згоди з хліборобами й союзниками, есери у слід за ними також „не поступаючись нічим з своєї програми“, з програми „соціялізації“, стали в офіційних своїх виданнях заявляти, що проміж переведенням негайних деяких соціальних реформ вони намічають тимчасово „передати негайно всі великочасницькі і середньовласницькі (не менше 100 десятин) земельні мастки під оруду земельних комітетів“²⁾ та й годі.

Нічого й дивного, що „хлібороби-демократи“, „не поступаючись нічим з своєї партійної програми“, підійшли й собі ближче до Центральної Ради і в місяці жовтні й собі декларували не тільки „повну лояльність супроти Центральної Ради й Генерального Секретаріату“, але й дали свою згоду на вивласнення землевласників, хоча й за викупом, дали свою згоду навіть на арендну систему організації „високо розвиненого, інтенсивного фермерського хазяйства“³⁾.

Таким чином регрес на революційному шляху Центральної Ради ішов вже з літа 1917 р. повним ходом і чим більше загальний процес революції назрівав до нового свого етапу, до Великого Жовтня, тим сильніш цей регрес давав себе почувати. В момент жовтневої революції він одержав навіть свою легалізацію в III Універсалі Центральної Ради, не зважаючи бо на те, що в той саме час „Всеукраїнська Рада Селянських депутатів“ винесла формальну постанову „домогатися від Центральної Ради видання закону про скасування приватної власності на всю землю на території Української Народньої Республіки“⁴⁾, Центральна Рада в III Універсалі з дня 7 листопада 1917 р. оформляла, видимо легалізувала цей регрес, постановляючи, що „віднині на території Української Народньої Республіки існуюче право власності на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, монастирські та церковні землі, касується“⁵⁾. Про скасування взагалі права власності на землю вже не говорилося. Право власності на землю хоч із „трудовою“ вивіскою таким чином було залишено, як компроміс з „хліборобами“ з одного боку, та як розмежування себе від більшовизму, що касував цю власність на землю абсолютно,—з другого боку. Ще треба було тільки узаконити цей компроміс нормою тієї власності, що й намагався Генеральний Секретаріат вчинити проєктом земельного закону, зладженого УСДРП (Мартосом) у спільці з есерами (Мацієвичем), в якому встановлювало цю форму до 40 десятин. Це мала бути відповідь українських „соціалістів“ не тільки на соція-

¹⁾ В. с. ст. 15.

²⁾ Сріблянський. З біжучої хвилі, ст. 20.

³⁾ Матеріали до реформи, ст. 25, 21.

⁴⁾ Христюк. Замітки й матеріали, II, ст. 64.

⁵⁾ Христюк. Замітки й матеріали, II, ст. 51.

лістичну революцію, що починалася тоді і в нас, це й мала бути відповідь на нові спроби „орієнтації“, спершу на Антанту, згодом на Німеччину. А ця відповідь зводилася до того, що українська дрібна буржуазія, виходячи „із об'єктивних умов“, які вказували, що „ще не настав момент для соціалізму“, як висловився Винниченко на VIII сесії Центральної Ради скидала нараз маску „соціалізму“ й одкривала безсоромно своє справжнє обличчя та ще й обличчя полохливого дрібного буржуа, що злякавшись власної пози з весни 1917 р., спішив в кінці реабілітувати себе перед буржуазним світом за обвинувачення в „більшовизмі“. Правда, узаконити цього проєкту все таки не вдалося: Центральна Рада 18 січня ст. ст. 1918 р. цей законопроєкт провалила, не зважаючи на погрози соціал-демократичної фракції, і провела проєкт есерів про соціалізацію землі, але цей акт реального змісту для Центральної Ради тепер вже не мав, раз приходилося її переходити під охорону пруського юнкера. Реальне тепер було те, що на Україні проблему аграрної революції по фермерському зразку остаточно поховано в компромісі з феодально-прусським зразком, хоча й цим разом все ще лунала патетична заява того ж Винниченка на VIII сесії Центральної Ради, що тим „справа соціалізму не буде загальмована; запорукою бо цього — на думку Винниченка — є те, що Центральна Рада складається з соціалістичних елементів“, в імені яких він впевняв, що „до соціалізму ми будемо йти обережно, стоячи трівно на ногах“¹⁾.

Таким чином, український дрібний буржуа, що вирізав раніш з соціалізму життєву, активну, творчу частину й виховав з української соціал-демократії, за словами Винниченка, „безплідного, неактивного гладкого кабанця“, тепер вирізував з власного недоспілого буржуазного організму власну „життєву, активну, творчу частину“ і віддавав себе на поталу голодному німцеві й власному глитаєві феодальної породи, що з кісточками проковтнули його 30 квітня 1918 року, прилюдно ще й осміявши його на суді Голубовича. Але й без того його доля була вирішена. Жовтнева революція на Україні, що вигнала ідеологічних речників цього полохливого українського дрібного буржуа вкупі з Центральною Радою й Генеральним Секретаріатом з території України, вже до того поставила свою проблему аграрного питання і національного питання на реальне вирішення і однаково присудила на смерть так цього розпеленого буржуа, як і його контрагента — хлібороба-глитая.

IX

Але діалектична метаморфоза національної революції в національну контр-революцію виростала не тільки по лінії соціально-економічної основи тієї революції. Вона йшла й по лінії власного політичного самовизначення, розвивалася і в цьому випадкові напередодні здійснення діалектичного процесу переміни буржуазної революції в соціалістичну. І в цьому випадкові, цеб-то і на цьому напрямкові національного руху, ніхто інший не керував тією метаморфозою, як

¹⁾ Христюк. Матеріали, II, ст. 122.

та ж сама УСДРП, що на проблему соціальної революції на Україні дивилася як на проблему, якої здійснення може прийти тільки тоді, „коли, мовляв, людська громада розів'ється до свого логичного кінця, коли розвиток продукційних сил капіталістичного ладу дійде до свого необхідного, історичного довершення“¹⁾, щоб-то до того часу, коли на Україні вже національний капіталізм, після скасування чужих його основ, розів'ється сам собою до соціалізму, коли вже в межах буржуазної України „назріють самі собою нові сили, новий лад“, а до того часу вона пропонувала прикласти всіх зусиль, щоб витворити найсприятливіші умови тільки для розвитку цього національного капіталізму.

Що могло б і мусило бути політичною тезою цього українського сущого й несущого буржуа в боротьбі за своє економічне самовизначення з кайданів російського імперіялізму та вкупі з цим і на силу консервованого феодалізму?

Безперечно, що змагання за державну самостійність України, це була оця *ultima ratio*, що вкупі з націоналізацією землі могла дати максимально сприятливі умови для організації національного капіталу. Це було оте абсолютне „*ceterum censeo*“, що без його розв'язання український націоналізм ніяк не міг думати про своє економічне самовизначення, про витворення сприятливих умов для розвитку свого національного капіталу. Не випадково ж тому воно весь час так гостро стояло перед усіма іншими проблемами, навіть економічними з його категоричним „*ceterum censeo*“ у відношенні до свого поневолення Росією. А що так було, про це й говорити не приходить. „Цілий 1917 рік на Україні був підготовкою і організацією сил для боротьби за національне самовизначення — свідчить М. Шаповал, — тому так мало ми бачимо спроб для виявлення задач соціального будівництва: українські партії, Центральна Рада, земельні комітети, Генеральний Секретаріат — вони дали дуже мало форм для вміщення соціального змісту революції, зате дали дуже багато форм для національного і політичного змісту. Ми не бачимо теоретичних, наукових праць, лекцій, дебатів, міркувань, проєктувань в сфері соціальної, зокрема в питанні соціялізації, органи революції, окремі особи і колективи багато дебатують про „владу“ і дуже мало про соціальні реформи, обмежуючись в цім напрямі деклараціями голих принципів“²⁾ Воно й зрозуміло. Український інтелігент, що у відсутності організованої власної буржуазії став в національній революції головним її речником, в першу чергу ставив на порядок дня політичне самовизначення, в першу чергу домагався його реалізування, все інше — в тому й економічно-соціальна проблема — було питанням завтрашнього дня, було проблемою, що її можна було розв'язати тоді, коли вже політична влада опиниться в його руках, не зважаючи на те, що сам він з власними політичними вимогами був тільки репродукцією як-раз тієї соціально-економічної проблеми.

Чи виконали уповноважені органи українського націоналізму хоч ці завдання? чи справді логично й послідовно йшли вони до

1) В. Винниченко. Відродження нації, II, ст. 91.

2) Революційний соціалізм на Україні I, ст. 139.

кінця в цьому „*ceterum censeo*“ супроти російського імперіялізму, що не випускав тепер їх з своїх високодержавницьких рук?

Ми вже вказували на те, що як довго йшло питання про визволення з самодержавної Росії, послідовність українського націоналізму йшла без поворотів все вперед, дійшовши в 1914 р. до „Союзу визволення України“, що його програма повного сепаратизму завоювала собі майже всіх, навіть тих, що словами Петлюри за автономницькі концесії наче б то присягалися на досмертну вірність самодержавній Росії. Усі українські організації в той час, за малими винятками, були „пораженцями“, усі майже, поза окремими офіційними своїми виступами на сторінках легальної преси, були тієї думки, що „метою всенької діяльності є здобути незалежну, суверенну українську державу, що об'єднала б в собі всю етнографічну територію України“, як ще було виголошено, скажім для приміру, в Катеринославському „Комітеті незалежної України“¹⁾. Хоч були, що правда, й такі, що не покидали все ще думки про „перевлаштування Росії в демократичну федеративну республіку на основі національно-територіальної в етнографічних границях автономії“, як це формулював не тільки харківський „Соціалістичний колектив“²⁾, але й деякі з соціал-демократичних організацій українських, в тим числі й „Управа Юнацьких Спілок“, організована 1915 р.

Лютнева революція в Росії змінила однак цю платформу максимальну з її орієнтацією здебільша на захід, змінила її в напрямок боротьби за автономію в межах буржуазно-демократичної Росії. Яка була політична рація цієї переміни, про це було вже сказано. Але чи виконав український буржуа послідовно до кінця хоч оцю програму мінімум, що її несподівано висунув вчорашній сепаратист та пораженець з лівого крила. Чи справді революційний націоналізм в його основній буржуазній категорії послідовно залишився буржуазним революціонером хоч у цьому напрямку й до того часу, доки прийшлося йому відступити місце революційному пролетаріатові і самому перейти в табор контр-революції?

Логична послідовність та історична закономірність і доцільність вимагали тепер справді навіть при оцій політичній програмі „мінімум“ цієї, як каже Шаповал, „підготовки та організації сил для боротьби за національне самовизначення“, цеб-то підготовки для програми „максимум“. На ділі однак ця „підготовка й організація“ скінчилася вже літом 1917 р., на другий день після проголошення Центральною Радою першого універсалу. Український дрібний буржуа — а тільки він під вивіскою „соціалізму“ залишився тепер будівничим української автономії, глитай бо одійшов на бік з старим гаслом повної самостійности, — оцей буржуа, що мав до розпорядження всь селянську масу, часть робітництва, ба навіть військо, що на своїх з'їздах присягало йому на вірність, щоб тільки він не зупинявся на своєму шляхові самовизначення, оцей самостійник, що його політичне домагання підтримував навіть загально-російський з'їзд робітничих та солдатських депутатів у своїй резолюції з 3 липня

1) Пор. Український археограф. збірник, I, ст. 337.

2) В. с., ст. 328.

1917 р., цей буржуа вже другим універсалом з 16 (н. с.) липня 1917 р. складав нараз з себе своє уповноваження на суверенне право, деклароване місяць тому назад і брав на себе роль виконавчого „Органа Тимчасового Правительства“, ще й впевняючи, що він „рішуче відкидає проби самочинного здійснювання автономії України до всеросійських установчих зборів“¹⁾.

Проголошення II Універсалу було таким чином зворотним пунктом в політиці Центральної Ради, тої самої, що вже в I універсалі заявляла: що „однині самі будемо творити наше життя“. Це був перший крок назад в порівнанні з весною. II Універсалом зобов'язувала себе тепер вона до ролі виконавця волі Тимчасового Уряду, присягала йому допомогу на фронті проти центральних держав, давала запоруку про припинення можливих заколотів в центрі країни і в заплілю армії, бралася обидвома руками захищати вже тоді загрожений соціальною революцією буржуазний устрій в Росії. І хоча він, український буржуа, був з усіх боків зв'язаний тим самим Тимчасовим Урядом, хоча розстрілювано його навіть добровольчі полки, що йшли вмирати за імперіялістичну Росію на німецько-австрійському фронті, він, — вчорашній самостійник і поразенець — стиснувши зуби з болю, не важився навіть протестувати інакше проти цього насильства над ним, аніж голими, та ще й вельми обережними деклараціями. І таку невольницьку роль відігравав він послідовно тепер до самого кінця, до ліквідації буржуазної Росії й її Тимчасового Уряду.

Таким чином український націоналізм і в своїй політичній програмі та в її дієвій ролі з революційности впав в момент свого найвищого розвитку неодклично в яму контр-революційности.

В чому була логика цього звороту? Де причина цього несподіваного повороту назад там, де треба було йти вперед.

Причина цього лежала в тому самому джерелі, відкіля бралася й економічна тактика цього націоналізму: це дрібно-буржуазна природа українського націоналізму, що побачивши себе на власних ногах, неминуче мусила шукати у відсутності власної готової буржуазної класи спільника в сусіда, якщо він не заперечував своїй для неї підтримки. Буржуазно-демократична Росія, хоча і була українського дрібного буржуа по голові, але з огляду на військове становище, на визнання його самовизначення тимчасово наче б то погоджувалася в межах куцої автономії, одкладаючи свої порахунки з „упорним мазепинцем“ на після. Вона й взялася бути оцим „добророзумним сусідом на той час для оголеного від буржуазних предків українського неможника. Наколи б була в його власна готова буржуазна класа, безперечно український націоналізм був би більш настирливим у своїх домаганнях і в ніякому разі не був би допустив тепер до такої згоди з Тимчасовим Урядом і у всякому випадкові був би одстоював своє політичне становище не менше, як в межах універсалу. Але тієї буржуазії готової ще не було, були тільки її елементи, тільки була її що-йно розпеленана структура, що шукала для себе місця. Чи ж можливо було оцим елементам самовизначити себе не тільки декларативно, не тільки програмово, але й реально, по шляху

¹⁾ В. Винниченко. Відродження нації, I, ст. 280 — 281.

власних сил, по лінії, як казав Винниченко, „орієнтації на власні сили“. Була врешті українська інтелігенція, але чи могла й вона, що являлася речником цих елементів, ставити реально до кінця питання про самостійність, поки ці елементи цього не вимагали, та ще й тоді, коли право на власне самовизначення її служебної ролі так легко розв'язувалось в той час паперовою перепискою?

Але тут були ще інші моменти, що відігравали свою роль в реакції українського націоналізму в політиці, як і в економіці. Це була нависла хмарою загроза соціальної революції на Україні, що збільшувалася вже тоді видимо, коли довруги росло „все большее нарастание недовольства, нетерпения и возмущения масс, все большее обострение борьбы между пролетариатом и буржуазией — в особенности из за влияния на мелко - буржуазные массы“¹⁾. А як - раз перед оцим назріванням соціальної революції вже тоді так уперто захищався не тільки український дрібний буржуа, не тільки його речник український інтелігент, але й сама УСДРП, що одкладала цю революцію на далеке незбагненне майбутнє. Вже в I універсалі бачимо подекуди жах розпеленого буржуа та його речника українського інтелігента в „соціалістичному“ костюмі перед цією загрозою. „Ми не хочемо допустити край наш на безладдя та занепад“, читаємо там. Оцей класовий жах перед соціальною революцією, починаючи з літа 1917 р. й гонив український націоналізм до компромісу з російським буржуа, зневолював до слухняності навіть тоді, коли його перші полки розстрілювали кирасири на київському вокзалі. Оцей класовий жах був і причиною угоди з Тимчасовим урядом в „Інструкції“ для генерального Секретаріату й II Універсалі. Іі бо й складено на передодні липневого повстання, щоб мати взаємну заперуку серед спільної боротьби з оцим „безладдям та занепадом“. Оцей врешті класовий жах і був причиною, що „соціалістична“ українська влада не тільки так різко осудила жовтневий акт в Ленінграді, але й поклала до останнього „боротися з домаганнями більшовиків передати владу на Україні до совітів робітничих та салдатських депутатів“, тими самими більшовиками, що захищали перед російською буржуазією українське самовизначення²⁾. Він бо, український суций і не-суций буржуа, вкупі з своїм речником, українським інтелігентом, на смерть злякався того, що йому — „соціалістові“ — прийдеться втратити те, що йому найдорожче за все було, що було його життям. Його буржуазний інстинкт дрижав за своє майбутнє і він готов був на все йти, з ким тільки можна, щоб рятувати власне існування, свій завтрашний день, що його обіщала йому українська соціалдемократія.

І він ішов на все. Другий універсал та „Інструкція“ були його першим актом в цьому напрямі. Одночасно й шукання компромісу з „хліборобами“ було його другим актом повороту назад. Недурно він з такою надією став приглядатися в той час до організації „хліборобами“ загонів „вільного козацтва“, що на першому своєму Всеукраїнському з'їзді 2 жовтня уконститували свою „Генеральну козацьку Раду“ з „Наказним Отаманом“ ген. Скоропадським на чолі,

¹⁾ Ленін, Собр. соч. т. XIV, 2, ст. 27.

²⁾ Диви статтю Леніна „Україна“ в № 82 „Правды“ за 15 червня 1917 р.

хоча очевидно було, що „хлібороби“ організують це „вільне козацтво“ не тільки проти навислої хмари більшовизму, але й проти самої Центральної Ради, яку тимчасово з тактичних міркувань впевняли в свою логічність. Відомо ж бо, що „вільне козацтво“— оцей зародок гетьманщини 1918 р., не виступило на захист Центральної Ради в час облоги Києва більшовиками, хоча й розпоряджало в Білій Церкві великою силою.

Таким чином і на лінії політичного свого самовизначення український націоналізм на лівому секторові, революційно-народницькому секторові, губив ступнево свою революційність. Правда, в Третьому Універсалі він проголосив федералістичні принципи свого самовизначення, декларуючи, що „віднині Україна стає Українською Народною Республікою“, але це проголошення було вже скеровано не проти російського імперіялізму, але проти Жовтневої Революції, що наспіла тим часом в Росії і докочувалася вже й на Україну. Через що й це нове самовизначення було вже не актом революційного процесу, але видимої контр-революції, що одмежувала себе од совітської Росії. Врешті цей акт мав тільки формальне значіння і для самої Центральної Ради, яка цим актом шукала для себе легалізованого титулу для переговорів з Антантою в справі допомогти проти більшовизму в себе дома, проти власних робітників та селян, що з простягненими руками ішли назустріч Великій революції в Росії. Він мав таке саме формальне значіння, як і Четвертий Універсал, декларований в січні місяці 1918 року, коли йшло питання про те, щоб мати титул для переговорів з німцями в Бересті в справі збройної інтервенції проти власних мас, що проганяли Центральну Раду з власної території, зневірившись справді остаточно „під впливом своїх соціальних жадань, під впливом революційних обставин часу“ в голій декларації жовтоблакитних „соціалістів“, а не тому, що „не відчули у відповідну хвилю своїх національних потреб“¹⁾.

X

Таким чином провідна проблема національно-демократичної революції на Україні в напрямку самовизначення національного капіталу по шляху буржуазної революції в земельному питанні загубилася в сам момент своєї емансипації. Вкупі з нею загубилася й політична формула цього самовизначення, загубилася як-раз в той час, коли був найбільш сприятливий момент для її тимчасового реалізування. Бо ці спроби національно-демократичного самовизначення, що прийшли з боку Центральної Ради після Жовтня—це вже не був наступ за оце самовизначення, наступ на ворожий, поневолюючий національний капітал—імперіялізм, а була це фактично тільки остання спроба захисту перед соціалістичною революцією та ще й спроба навіть не одного національного капіталу, а загально-російського, що на українській території під жовтоблакитним прапором намагався зберегти для себе хоч оцей останній свій притулок. Відомо ж бо, як після Жовтневої Революції ринула вся маса російських буржуазно-поміщицьких

¹⁾ О. Шульгин, Політика, ст. 18.

недобитків на Україну, під охорону Центральної Ради, пропонуючи їй не тільки свої услуги, але й посередництво в нових „орієнтаціях“.

Інакше й не могло бути — національна бо революція після Жовтня неминуче мусила перемінитися в класову контр-революцію, раз змінявся сам зміст національного самовизначення, який саму націю розколював на два протилежні собі й непримиренні табори, об'єднуючи тим самим буржуазію поневоленої нації з буржуазією владущої нації проти об'єданого пролетаріату обидвох націй, в даному випадкові пригнічену українську дрібну буржуазію з владущою до тепер російською буржуазією та ще й у спілці з постороннім імперіялізмом, спершу антантським, а згодом, після берестейського миру, австро-німецьким. Правда, навіть в сам момент цього об'єднання Центральна Рада все таки намагалася ще раз приєднати працюючі маси України для себе; вона, як відомо, провалила з скандалом земельний закон Мартоса і Мацієвича, провалила навіть соціал-демократичний Генеральний Секретаріат, вона — що також відомо — віддала тепер владу есерівській Раді Міністрів з В. Голубовичем на чолі. Вона врешті прийняла 18 січня 1918 року есерівський проєкт земельного закону, що постановляв: 1) право власности на всі землі з їх водами, надземними й підземними багатствами в межах Української Народньої Республіки віднині касується, 2) всі ці землі з їх підземними природними багатствами стають добром народу Української Народньої Республіки¹⁾. Але навіть і цей акт реального значіння вже не мав. Складений „наспіх, без довгого обміркування“ під гук більшовицьких шрапнелів, що розривалися саме в день читання закону над будинком Центральної Ради, як оповіда один із авторів цього закону²⁾, він являвся тільки даремним жестом, припізненим та ще й вимушеним жестом в бік селянських мас. Не дурно голосували за нього навіть українські соціал-демократи, ті самі, що за провадження проєкту Мартоса погрожували одкликанням всіх своїх членів з Генерального Секретаріату. Він не мав тепер так само ніякого-сінького вже реального значіння в історії самовизначення українського націоналізму, як не мав вже його й політичний акт цього націоналізму, яким 22 січня (н. ст.) проголошено намість федеративної — самостійну вже Українську Народню Республіку і який фактично був тільки формулою для легалізації передання в руки німецького командування права на окупацію України.

Але український націоналізм, загубивши проблему власного самовизначення на буржуазно-демократичному своєму секторі, що збанкрутував в сам момент своєї емансипації вже на передодні жовтневої революції на Україні, користаючися з сприятливої нагоди німецької окупації, намагався реалізувати тепер цю проблему на феодално-глитайському секторі свого історичного просперування. Як раніш українські соціал-демократи були будівничими буржуазно-демократичного самовизначення, так тепер авторами феодално-глитайського самовизначення під козацько-становою вивіскою стали українські „хлібороби-демократи“, оті, що в 1917 р. найбільш поступово

1) Г. Клунний. В боротьбі за селянство, ст. 68.

2) П. Христюк. Замітки й матеріали, П, ст. 128.

ввесь час стояли на політичній платформі „Союзу визволення України“. Прихід німців на Україну дав їм карти в руки і вони заграли зразу сміливіше, аніж їх попередники. Вже 25 березня 1918 року відбувся з'їзд в Лубнах, що виніс постанову, в якій зазначав, що: а) визнає політику Центральної Ради в аграрній справі руїнистською для національного господарства і вимагає скасування земельного закону Центральної Ради та визнання принципу приватної власності, як основи народного господарства, б) вимагає негайного повернення поміщикам права власності на садиби і їх інвентар в) вимагає забезпечення в українській державі правного ладу та поповнення Центральної Ради представниками від „хліборобів“. Одночасно „хлібороби“ почали підготовлятися до реалізування своєї програми, скидаючи тепер цілком маску лояльності і до Центральної Ради і до „фермерського високо-культурного господарства“. Їм акомпаньямент взявся грати ніхто інший, як українські „соціялісти-федералісти“, та „соціялісти-самостійники“, що їх лозунгом дня стало бфремовське: „настав час для нової революції—революції проти анархії“, і які добачали, як казав Шульгін, „єдиний вихід з становища в коаліційнім кабінеті, в синтезі всіх персонально-дужих елементів без поділу на партії й нації¹⁾).

При цьому акомпаньяменті, та ще й при підтримці російського поміщництва з „Союза земельных собственников“,—бо чи міг український феодальної структури глитаї, що сам являвся придатком феодального поміщика, братися за оце самовизначення без допомоги й керівництва цього поміщика—„хлібороби“ й почали свій рішучий наступ на Центральну Раду за „Українську державність“. Вже 30 квітня 1918 року після прелюдії Айгорна з „посівним законом“ й польовими судами вони розігнали Центральну Раду і обрали за „ясновельможного пана гетьмана України“ ген. Скоропадського. Де далі пішла відома „революція проти анархії“, на фоні козацько-станової оперетки української суверенності при чорносотенній примішці. Не можна ж бо було, як сказано, обійтися без тих „персонально-дужих елементів“. А що ці „персонально-дужі елементи“ феодально-російської породи хоч подекуди не без українського походження вважали „українську державу“ за оперативну базу для реставрації старої феодальної Росії, то з цієї „суверенної держави“ небавом залишилася одна вивіска, за якою концентрувалися чорні сили реакції для походу на совітську Росію. Правда, український глитаїсько-козацький націоналізм наче б то протестував проти такої своєї ролі, але це було вже „zu spät“ і тільки прискіпило його кінець, як прискіпило було долю Центральної Ради весною 1918 р. Проти гетьманщини став бо готуватися до наступу не тільки український робітник і селянин, про його думав не тільки дрібний буржуа з Центральної Ради, шукаючи реваншу за 30 квітня, про наступ на гетьманську оперетку ще й став міркувати дотеперішній сподвижник гетьманщини з „Союза Возрождения России“. „Київ був кінцем тієї опозиції,—оповіда нам В. Б. Станкевич²⁾),—за безсумнівну аксіому вважалося боротися з біль-

¹⁾ Христюк. Замітки й матеріали, II, ст. 160.

²⁾ Воспоминания 1914—1919.

шовиками, але й з Скоропадським. А що Скоропадський був ближче, то головним чином критика була по йому. Піддаючися загальному настроєві, група офіцераства рішила зробити політичний переворот. Метою перевороту було повалення Скоропадського й передача влади колам, що групувалися біля „Союза Возрождения России“, який мав координувати свою діяльність з уфимською директорією і в широкому масштабі вести боротьбу з більшовизмом в Росії. Було навіть намічено новий кабінет з Одинцем, призначено день виступу і навіть виголошено прокламації для виготовлення в день перевороту. Але в призначений день перевороту Скоропадський сам оголосив, можливо іменно для попередження перевороту (темні чутки про наш намір, — як додає Станкевич, — дуже хвилювали й турбували Скоропадського, про що повідомляли нас з найближчих до нього кругів), — свою нову орієнтацію, вже на єдину Росію і тим вніс розбрат в офіцерські дружини. Ми примушені були скасувати свій виступ.

Таким чином і на цьому секторі не „повезло“ українському націоналізмові в справі власного самовизначення: намагаючись перескочити через голову Жовтня до цього самовизначення, він не тільки з революційної пози зійшов на конір - революційну ролю, але ще й сам, що виріс на руїнах старої Росії, — ставав в силу історичної діалектики знаряддям реставрації тієї Росії. Правда, до виступу сподвижника Скоропадського проти українського самовизначення не прийшло. Але „Грамота гетьмана всієї України до всіх українських громадян і козаків України“ з 14 листопаду 1918 р., проголошена самим Скоропадським, касувала сама суверенність власної української держави та декларувала „працю коло відбудування єдиної Росії на федеративних основах“ хоч і „з задержанням на Україні всіх прав на розвиток її державности і національної самобутности“. Оця грамота й була прикінцевим словом цієї історичної діалектики, якої відгуки ще довго плили по Україні з „орієнтаціями“ й без „орієнтації“, ба й нині лунають серед нашої української еміграції, і яка й приспішила непереможний вже цим разом виступ українського робітництва й селянства, що вкупі поклали кінець не тільки скоропадщині, але й вирвали на Україні корінь взагалі всяким „орієнтаціям“.

Інакше й бути не могло. Спроба бо самовизначення українського націоналізму була вирішена ще тоді, коли над Києвом вперше замаяли червоні прапори самовизначення нації в боротьбі проти жовто-блакитного самовизначення. М. Грушевський, коли писав свою нову „орієнтацію“ — „На порозі нової України“ з нагоди реставрації в Києві Центральної Ради весною 1918 року й її нової орієнтації на німців, не передбачав, яку глибоку, історичну правду мимохіть сказав він вже тоді не тільки про себе самого й про Центральну Раду, але й про всі її „орієнтації“, що зміщалися в оцьому історичному „zu spät“ буржуазного самовизначення української нації¹⁾. „Розстріл, зайняття й знищення Києва більшовиками були вершком, кульмінаційним пунктом, збіркою точкою, в котрій зосередився сей великий, просто необчислимий в своїх наслідках перелом в історії України... Прийдеться, писав він, — починати все знову; — не продовжати або

¹⁾ Див. Винниченко, Відродження нації. III, ст. 28 — 36.

відновлювати, а таки починати: повторювати вже ні рука, ні думка не повернеться по тім страшеннім потрясенню, котре пережилося в сій руїні... Україна поховала своє старе в сім огнищі, в сій руїні, в могилах своїх дітей, забитих рукою більшовиків... В тій руїні України розстрілювалися не тільки, а й традиції. Україна стоїть на сій руїні, тепер новими очима розглядаючися в сих згарищах і перед нею встають зовсім нові перспективи і вигляди, не тільки тому, що змінилися реальні умови життя, але й тому, що око бачить їх і мозок приймає їх інакше¹⁾.

І справді бо, як раз саме тоді згоріли не тільки, як думав в той час голова Центральної Ради, опортуністичні ідеї українського дрібного буржуа, його опортуністична орієнтація на „демократичну Росію“, що їх він знов міняв на „самостійність“ під чоботом західного імперіялізма, вже тоді згоріли взагалі всі дрібно-буржуазні й феодально-житейські „орієнтації“, згоріла вся проблема буржуазного самовизначення серед переможної боротьби за соціалістичне самовизначення поневоленої не тільки одної України, але й поневолених інших народів Росії. І ніяка людська міць, не зважаючи на допомогу західного імперіялізму, не змогла вже згасити тієї небувалої пожежі.

Будувати в той час дрібно-буржуазними руками буржуазну Україну в момент соціалістичної революції, було не менше вже „zu spät“, аніж відновляти її руками феодального глителя, хоч би й в одягу старої козаччини, що її дволикий український націоналізм поставив на спробу під прапором „хліборобської демократії“ після невдачі з „соціалістичною“ вивіскою буржуазної демократії. Будувати Україну тепер міг тільки той, хто сам емансипувався від власного націоналізму й шовінізму, хто взагалі касував не тільки національне, але й класове панування людини над людиною та визволяв працю від експлоатації.

1) На порозі нової України, ст. 6 — 7.

П. ДЕМЧУК

VI-тий міжнародний філософський конгрес

„Про філософів треба судити не по тих вивісках, які вони на себе навішують („позитивізм“, філософія „чистого досвіду“, „монізм“ чи „емпіріомонізм“, „філософія природознавства“ й т. д.), а по тому, як вони на ділі розв'язують основні теоретичні питання, з ким вони йдуть рука в руку, чого вони учать та чого вони навчили своїх учеників та послідовників“.

Ленін. „Матеріалізм та емпіріокритицизм“ т. X. стр. 180.

В першій половині місяця вересня 1926 р. відбувся в Америці VI-тий з черги міжнародний філософський Конгрес. У нас про нього ніде майже, навіть у спеціальній пресі, не згадувалось, а тим часом, це без сумніву одно із немалозначних явищ у організаційному житті міжнародної буржуазії. Європа та Америка часто й густо уряджає різні „наукові“ „аполітичні“ конгреси, з'їзди, які справді дуже релігійно освітлюють сучасне становище капіталістичного суспільства та тонкими рисами відтінюють всю його класову суть. Міжнародні зборища різних учених, „пацифістів“, „аполітиків“ дають нам тепер в чистій формі криву гарячки міжнародного імперіялізму і всі вони бувають глибоко й глибоко суто політичними, хоч би вони прикривались і не знати якими фіговими листками „непричетности до світу сего“. Таким був і VI-тий міжнародний конгрес філософів. Він і не міг бути не політичним, бо немає не політичної філософії. Філософія, як і наука взагалі, завжди була й буде класовою, служницею командної класи в класовому суспільстві. Надкласової філософії, науки немає; буде безкласова, але це аж у комуністичному безкласовому суспільстві.

Сьогодні, в час одвертої класової диктатури, мало хто береться боронити „аполітичність“ філософії навіть в буржуазному таборі. Ця казка розвіялася, як туманний серпанок під важким ударом дійсности. Нині філософія це одна із бойових ділянок класового фронту взагалі. Вона завжди і була такою, а тільки часто-густо „із практичних цілей“ маскувалась, як це робила і робить ще релігія, надкласовими, туманними фразами. Дуже „шановні“ філософи та учені, всі „магніфіценції“, які ніби-то поза столиком своїм та своєю бібліотекою нічого й не знають, на ділі є апологетами, інтелектуальними жерцями, духовними оборонцями інтересів своєї класи. Нема абстрактних, неперемінних, абсолютних філософських правд, незалежних від соціального змісту

даної суспільності. Всяка філософія тільки ідейний відбиток соціальної живучості, соціальних змагань суспільства. Хоч би і не знати якою абстрактною, далекою, відірваною від земного життя видавалася яка-небудь філософія, то завжди таки, при правильній основній аналізі, коріння цієї філософії ми найдемо в базисі суспільства, а саме в конкретній його економічно-соціальній структурі. Звичайно, філософія має до певної міри свої власні закони розвитку, як і елементи надбудови взагалі, але весь її розвиток в більше чи менше різкій формі означається соціально-політичним відношенням класів у суспільстві. Ясно, що, не зважаючи на всю класовість свою, наука дає цінності загально-людські, так само, як і кожна суспільна класа у свій час приносить великі цінності у загальну скарбницю духової та технічної культури людськості. Але „жодному із цих професорів, здібних давати найцінніші роботи в спеціальних галузях хемії, історії, фізики, не можна вірити ні в однім слові, раз мова зайде про філософію“¹⁾, бо філософія завжди політична, завжди класова, завжди партійна.

Вже середні віки дали нам метку, крилату формуловку: „*philosophia est ancilla theologiae*“. Найкращою ілюстрацією цього твердження було вогняне багаття, що знищило протестуючого революціонера думки, Джордано Бруно. Владуща класа нищить, усуває без вагання тих, що виступають своєю наукою, філософією проти основ її панування. В епоху політичного панування католицької церкви філософія могла бути тільки „*ancilla theologiae*“. Відомі всі страхи, які переживав, споминаючи долю Галілея, особисто не дуже відважний, славний філософ Декарт у своєму земному трепеті перед акулами римської „*civitas Dei*“. Незавидну долю злагодила англійська аристократія враз з двірською камаріллю славному хемікові Прістлею за те тільки, що французький Конвент, який цинив його заслуги, як ученого та вільнодумного мислителя, дав йому диплом „почесного громадянина французької республіки“. За це тільки сам „августіший“ король взяв на себе ініціативу організації підпалу та погрому дому Прістлея. А „Світові загадки“ Геккеля, вони ж зняли цілу бурю в Європі; знялося многоголосне виття не тільки казньонних богословів, але й „безпартійних“ „аполітичних“ професорів, які стогнали від люті на „собаку“ (Геккеля), хоч сам він не відрікався від релігії та відмежовувався від матеріалізму. У зв'язку з цим Ленін писав: „Буря, яку визвали у всіх країнах „Світові загадки“ Є. Геккеля, дуже рельєфно виявила партійність філософії у сучасному суспільстві“²⁾. А як зі всіх сторін гавкали та кусали Фасрбаха вірні філософські слуги реакції. Таких прикладів можна чимало навести з історії розвитку, хоч би самої тільки філософії. Думки про партійність та політичність філософії висловлювали та висловлюють деякі філософи зовсім одверто і щиро. Візьмим, наприклад, Фіхте, він без ніяких кручень та викрутасів підкреслював елемент „інтересу“ у виборі філософії, кажучи, що: „остання уґрунтування різниці між ідеалістом та догматиком є різниця їх інтересів“³⁾. Ось що каже

¹⁾ Ленін: „Матеріалізм та емпіріокритицизм“ т. X, ч. VI ст. 290.

²⁾ Ленін: „Матеріалізм та емпіріокритицизм“ т. X, ч. VI, стр. 295.

³⁾ І. Г. Фіхте: Избранные сочинения ст. 423.

цей палкий, бадьорий та невгамовний співець молоді німецької буржуазії. Недвозначно й так само ясно проголошує „політизм“ філософії представник сьогоднішньої піберської, нуворішської буржуазії, старий Файгінгер: „Світогляд і практична політика зв'язані тісніше разом, ніж звичайно це думають“¹⁾.

Ніколи не затемнювали, а навпаки, все загострювали цю проблему основоположники наукового марксизму Маркс, Енгельс, Ленін, які навчали, що інтелектуальна боротьба — це класова боротьба і самі „від початку до кінця були партійними у філософії“. „Безпартійність у філософії єсть тільки огидно прикрите лакейство перед ідеалізмом та фідейзмом“. Тому суто класовою і суто партійною є й філософія VI-го міжнароднього філософського конгресу. І бути інакше не може. Ми це ясно зрозуміємо, коли бодай в кількох словах зачепимо соціяльний характер теперішньої науки в Європі та Америці взагалі.

Нині усі спеціальні науки стоять на 100% практично на службі міжнароднього імперіялізму. Ми згадаємо тут хоч про ті коло-сальні, гігантські успіхи в хемії, яких дійшла нині наука в Америці та Германії. Тільки цими днями промайнула в деяких наших журналах звістка, що на одній тільки якійсь фабриці в Америці за тиждень виробляють стільки отруйних газів, що можна ними знищити ціле людство. Без сумніву неймовірні успіхи, просто „божеська сила“, але чим ця сила єсть в руках американських імперіялістів і чим вона могла б стати в руках переможного пролетаріату. Вся німецька хемія стоїть тепер на службі ідеї раціоналізації німецького господарства, але що ця раціоналізація означає для німецького пролетаріату, про це яскраво говорять цифри безробіття в Німеччині. Ми, марксисти, не заперечуємо загальнолюдських цінностей науки, цінностей, які можуть бути дійсними як для одної так і для другої класи. Ми признаємо, що здобутки науки використовують усі по змозі їхнього реалізування; наприклад, звичайно, що як капіталістичне суспільство, так пролетарське, так і безкласове будуть потребувати хемичних продуктів і т. д. Пролетарське суспільство нині у нас користується науковими цінностями продукції капіталістичного суспільства, але це ніяк не заперечує буржуазно-класового характеру науки в Європі та Америці в цілому. Вихідним заложенням тут є основна напрямна сучасної буржуазної науки, а вона єсть — удержання, стабілізація, раціоналізація сучасного європейсько-американського господарства та законсервування соціяльно-політичного пануючого стану в цілому. Німецька буржуазія „із себе пнеться“ у своєму гарячковому бажанню зайняти провалене у Версалю міжнароднє, як економічне, так політичне становище. І „аполітичні та безпартійні“ інженери та професори роблять, творять свою науку по цій лінії. Американська буржуазія, свідомо цих титаничних сутичок, які насуваються на міжнародньому обрії, так само гарячково й у ще більших тільки екстензіях лагодиться до боротьби. Й професори, учені, філософи готують все потрібне, кожний у своїй спеціальності до цієї майбутньої боротьби, під умілою дирижерською паличкою американських банкірів. Коли

¹⁾ Hans Vaihinger: Wie die Philosophie des Als Ob entstand et. 19.

навіть що-небудь здається не має ніякої притики до цієї майбутньої сутички „залізними руками“, то це тільки „здається“. Коли ж роблять учені хеміки, фізики чи медики нові відкриття, які збагачують не тільки одну нині владушу в Європі та Америці класу буржуазії, але рівночасно дають зброю в руки і другої класи, то це той вічний закон діалектичного розвитку суспільства, який гнав колись буржуазію на штурм Бастилії і який в сучасний момент приготував її грабаря — міжнародний революційний пролетаріят. Так діється в кожній країні в більшому чи меншому масштабі. Ми цінностей буржуазної науки не заперечуємо, ми їх беремо й будемо брати в загальну скарбницю культурного багатства трудящих мас, використовуємо й будемо використовувати в цілях диктатури пролетаріату та будівництва соціалістичного суспільства, але ми тільки кажемо, що тепер наука, техніка, філософія в буржуазних країнах Європи, Америки та інших є служебним фактором міжнародного імперіалізму, так само, як у нас наука, техніка, філософія є джерелом, фактором загально-культурного піднесення широких трудящих мас та будівництва нового, безкласового громадянства.

Коли ми приглянемося до буржуазних університетів, то побачимо, що сьогодні це прості казарми — фабрики виховання спеців, наставників, попів та філософів буржуазії. „Університетська автономія“ — це тепер лебедина пісня. Банкири стали такими самими господарями університетів, як і в своїх конторах. Віденські університети живуть, наприклад, „хлібом-сіллю“ Бозеля, Кастиліоні та інших відомих й менше відомих фінансових магнатів Австрії. Вся управа, професура таких університетів — це урядовці якого небудь грошового туза. „Легче ослові пролізти через вухо голки“, як — ми можемо сказати — комуністові стати тепер професором, чи хоч приват-доцентом на буржуазному університеті. У цілій буржуазній Європі не знайдете жодного професора університету, який би був комуністом, членом комуністичної партії. Нині буржуазні університети, це тверда стіна реакції та консерватизму, гніздо всяких клю-кленських та фашистських шершенів. Можна б навести чимало прикладів із життя багатьох університетів Європи, де тільки бодай трошки „соціалістуючих“ професорів позбуваються з університетів деколи дуже навіть вандалістичними методами, чимало можна б розповісти про погроми комуністів студентів на буржуазних університетах. Не краще, а власне кажучи, далеко чорніше справа стоїть з високими школами в Америці. Перш за все, треба пам'ятати, що тут немає майже жодного державного університета в розумінні європейському. Всі університети знаходяться на утриманні великих капіталістів чи великих капіталістичних підприємств, так що в Америці панує цілковита приватна власність на університети. Ясно, що не всякий може потрапити в такий університет. Велика більшість професури, ректори майже всі, це в той же час активні акціонери різних великих господарчих трестів. Згадаймо тут хоч добродія Butler, ректора найбільшого університету в Америці — в Колумбії, який своє ректорство „совміщає“ з головуванням у великих підприємствах міста. Ми, між іншим, це прізвище запам'ятаймо, бо як пізніше почуємо, головою організаційного комітету

для скликання VI-го філософського конгресу був, та й відкривав його власне, — президент Батлер. Америка мала в 1925 р. 33.407 реєстрованих професорів університету; всі вони, як і студенти, на 99,9% є членами фашистичної американської організації Cu-Clux-Clan¹⁾ Оце та армія духовних прикажчиків, на яких спирається американська буржуазія у своєму організаційному житті. Оця армія й була базисом, ґрунтом для скликання VI-го філософського конгресу. Ця армія у великій мірі й надала йому характер, визначила його. Ясно, що раз містер Батлер є голова організаційного комітету для скликання конгресу і дійсний *spiritus movens* його, то це вже само за себе показує „аполітичність“ та „безпартійність“ такого конгресу.

Та поки перейдемо до конкретного розбору „філософії“ VI-го конгресу та його ходу праці для можливості кращого зорієнтування, ми бодай в коротких рисах згадаймо про попередні філософські конгреси. Порівнюючи ідейно-філософський хід поодиноких конгресів, можна встановити певну напрямну європейсько-американської буржуазної філософії.

I

Перший міжнародний філософський конгрес відбувся в 1900 р. в Парижі. Це був справді національний французький конгрес, судячи з його змісту та ходу роботи. Філософія французька домагалася права громадянства, рівності в оркестрі факторів, що розвивають та охороняють принципи буржуазного суспільства. Французький філософ Еміль Бутру — голова I-го конгресу підкреслював з усією енергією думку, що всяка філософія має той самий соціальний фундамент, на якому базуються всі інші науки і вся людська творчість взагалі.

II-й конгрес, який відбувся в Женеві 1904 р. пройшов також під знаком, так би мовити, „усоціалення“ філософії. Голова II-го конгресу французький проф. Гур продовжував ідею Бутру, доводячи, що філософи не повинні замикатись у свої індивідуальні схеми, а тільки повинні взяти участь у загальному культурному процесі суспільства, стараючись впливати на нього.

На III-му конгресі, що відбувся 1908 р. у Гайдельбергу, господарями становища були знов таки французькі філософи. Голова конгресу Віндельбанд старався дати оформлення „постійного поняття“ філософії. Він все ж таки у згоді з Бутру висував і особливо підкреслював ідею, що філософії треба взяти участь в процесі вироблення „одностайного саморозуміння, єдиної культурної свідомості людства“. Він далі виставляв ідею сотворення „системи цінностей“, яка б погодила суперечності між різними цінностями, що проявляються в культурнім житті суспільства. На конгресі пройшла цікава нотка, а саме, що ради цінности філософії, як „культурного фактора“ „держави й окремі міста повинні йти на жертви“. „Домогання“ цілком зрозуміле й законноправне, бо як філософія є політичний, державний чинник, то держава витрачає на ню певні суми. Це

¹⁾ Дуже цікаві дані про американські університети дає Аптон Сінклер у своїй новій книжці „Парадний марш“.

найкраще довів IV конгрес, який відбувся в Болоні (Італія) в 1911 р. В присутності брата італійського короля, герцога Абрुцького „у величезному, похмурому палаці найстарішого університетського міста уряджено було помпезне прийняття ідеї філософії“¹⁾ і солідний справознавець, відомий учений Руге, сумно зауважує, що „момент представництва був доведений до повної досконалости, грозив цілковито затемнити другий момент — ідею про те, що конгреси повинні помагати виявленню загально-філософських понять, через що, власне кажучи, наукова сторона конгресу дещо потерпіла“²⁾. І на цьому конгресі господарями були знов таки французи хоч чисельно італійців було більше. Цікаво, що вже на четвертий конгрес чимало визначних і загально-відомих німецьких філософів та учених, як ось: Віндельбанд, Ріль, Герман Коген, Вільгельм Оствальд, Файгінгер, Штамлер та інші відмовились від участі в конгресі. Взагалі Німеччину відсували планово на задній план, не зважаючи навіть на їхню безсумнівну інтелектуальну перевагу на згаданих конгресах. Це був „філософський принцип“ розподілу учених і філософів у Європі на „чистих й нечистих“ на „представників проклятих бошів і представників благородних націй Автанти“, що особливо виразно зафіксувалось на V-му конгресі у Парижі.

На сімох пленарних засіданнях IV-го конгресу в Болоні заслухано такі доповіді: від Італії — Федеріго Енріка — „Le Problema della Realta“; Джакомо Барзелоті — „Filosofia e storia della filosofia“; Феліче Токко — „La questione platonica“. Від Франції: Бутру — „Du rapport de la philosophie aux sciences“; Еміль Дюркгейм — „Les jugements de la valeur et les jugements de la réalité“; Анрі Пуїнкаре — „L'evolution des lois“; Бергсон — „La problème philosophique“; Поль Лонжевен — „Le temps et la causalité“. Від Англії виступив Шіллер зі своїм „Error“.

Окрім пленарних засідань були ще роботи в секціях, де між іншими заслухано доповідь Сільвіо Перопці: „Il socialismo giuridico“, в якому доповідач соціалізм трактував як релігію. До його доповіді дуже близьким з ідейного боку був виступ поляка Люстославського: „Нації як метафізичні реальності“. Цей же сам доповідач протаскував на конгресі ідеї: „Польського месіанізму“.

Цікаво підкреслити деякі моменти доповіді Федеріго Енріка, який у своїй науковій підготовці фізик і математик, у філософії — релятивіст і прагматик, висуває проблему зв'язання природознавства з філософією. Цю проблему висувало само життя, бо наука, техніка захоплювали ділянку за ділянкою й філософам залишилось хіба стати „поетами й не більше“. Окрім блискучих та манерних доповідей Бутру та Бергсона, Франція дає цікаву доповідь Дюркгейма, який виставив тезу, що соціологія не є частина, галузь філософії та що вона повинна бути побудована як наука.

Шіллер виступив, як представник американського прагматизму. Дебати після доповіді показали наочно, що прагматизм бистрим

¹⁾ За статтю А. Руге: „Вопросы философии и психологии“. Год XXII. Книга III (108) стр. 395.

²⁾ Тамже стр. 398.

темпом завойовує собі прихильників. Можна зауважити, що тоді вже американський прагматизм був найбільшою школою з усіх філософських систем, не зважаючи „на банальність його логічних висновків“. Як звичайно, так і тут Шіллер виставив основну проблему системи прагматизму, а саме: реальність, правда та цінність. „Правду“ треба розуміти не як процес послідовного розкривання та розвитку якихось „субстанцій“, які існують, але тільки невідомі людям. „Правда“ за Шіллером це зміна виставлених людьми змагань та цілей і критерієм правди є виключно „успіх та придатність“. Коли щось невідгідне людині, воно значить неправдиве. „Пізнання“ це тільки орієнтовка „для луччого досягнення цілей“.

На всіх чотирьох конгресах, як бачимо, основними, домінантними філософськими ідеями були: бергсоніанство та прагматизм. Філософія стає міжнародним фактором в розумінні консолідації розпорошених філософських систем та виставлення себе як сили, яка може й повинна затушовувати суперечності, що проявлялися в суспільстві. Це означають виступи Бутри та Гура на першому та другому конгресі з їхнім гаслом „усоціалнення філософії“.

Всі чотирі конгреси з політичного боку означають підготовку, в ділянці міжнародного науково-культурного життя, до „Antanté cordiale“, яка в 1914 р. почала говорити гарматами, цими досить „конкретними та реальними категоріями“ навіть з погляду суб'єктивного ідеалізму.

Філософія Шіллера, яка зробилася й була пануючою, принаймні на двох останніх, цеб-то III та IV конгресі, це найкращий відбиток соціально-політичного життя суспільства того часу. Тільки озброївшись категоріями та етикою цієї „наплювательської“ на все філософії, засалений душевно мішух утішав своє вухо перспективами майбутніх подвигів імперіалістичної війни. Прагматизм — це філософія імперіалістичної „одвертої“ у своєму насильстві міжнародної буржуазії. Та про це далі буде йти мова.

Після довгої перерви 1921 року відбувся V-й конгрес, звичайно — у Парижі, тодішньому серці сінедріону „Великих Держав“. Конгрес тому й був у повному значінню слова „антантський“. В ньому, ясно, ані німці, ані представники переможених країн не брали ніякої участі. Науковим центром уваги конгресу була модна тоді теорія відносності Айнштейна, який був тоді гостем Société Française de Philosophie, але на першу скрипку, іменно у політичному розумінню, грав знову таки Шіллер. Його доповідь: „Дійсність, Подія та Цінність“, як не можна краще відбиває, освітлює тодішнє високодумство переможників, головно, Англії та Америки. Цей конгрес з боку морального був дійсно, якимось каннібальським бенкетуванням над розбитою Німеччиною.

Шіллер звертає увагу на те, що, „власне кажучи“, немає різниці між „подією“, „цінністю“ та об'єктивною „дійсністю“.

„Цінності та оцінювання — це дії. І кожна подія це замаскована група цінностей, це єсть тільки тому, що вона лежить в напрямку наших інтересів, що це може стати об'єктом нашого признання“. „Дійсною“ подією єсть те, що пережило в дарвінівській боротьбі за існування, в якій „найлучче“ є вибране. А коли ми висловлюємо думку, що це має бути абсолютним і накінець законним, то це тільки

перетворює її в ідеал“¹⁾. От суть філософії озвірілого своєю побідою англійського та американського імперіяліста.

Замітною доповіддю був виступ згадуваного вже тут італійського філософа — природовця Енріка про „Кантовську теорію апріорних суджень в світлі історичного розвитку сьогоднішньої науки“, в якій доповідач дав критичну оцінку апріорности Канта з точки принципів неевклідової геометрії та нової фізики, яка ревізує ньютонські закони, які Кант уважав за основні та непорушні. Але Енрік проти чистого емпіризму. Він думає, що все таки певні ідеї „дістаємо інтуїтивно та з передвзяття“²⁾. Він видвигнув свою систему, іменно „новий та багатіший раціоналізм більше динамічний, ніж статичний, в якому розум зацікавлений не непорушними, іммобільними, незмінними принципами, а тільки дає логичні критерії можливості впровадження певного порядку в події за допомогою певних систем та концепцій“³⁾. Цей так званий „новий раціоналізм“ дійсно розвінчався, як звичайна мішанина релятивізму та прагматизму.

Глибоку „аполітичність“ конгресу виявила прикінцева дискусія про веймарську конституцію Німеччини. Філософи забули свій спокій та зрівноважену холоднокровну об'єктивність й почали балакати смертною мовою людюїдних шовіністів. Якийсь „мусь“ Вермейль жалується, що німецька конституція „надто просякнута Гегелем, Шталем та пруським мілітаризмом“. (Бідний Носке та Еберт!). Знову ж якийсь „містер“ Андлер дав ще глибшу „реалістичну“ інтерпретацію, а саме, на його думку, „Німці далеко більш люблять силу, ніж свободу. Вони готові пожертвувати свободою, щоб тільки триумфувати з Бісмарком“⁴⁾. Таку то „глибоку“ наукову оцінку дав V-й „міжнародний“ філософський конгрес, цей сінєдріон філософських агентів Клемансо та Лойд-Джорджа про події в Німеччині, тій Німеччині, що розтоптана, знесилена, в болоті лежала у стіп героїв Версаля. Філософія дала моральну санкцію, своє високомудре *placet* імперіялістичним шейлокам, які так безжалісно, з садистичною насолодою дегенератів, різали м'ясо з тіла німецьких трудящих мас.

V-тий „міжнародний“ конгрес філософів — це класичний зразок глибокої політичності та соціально-партійної тенденційности філософії сучасного буржуазного суспільства. На п'ятому конгресі так звана „міжнародна філософія“ пішла „рука в руку“ з найбільшими ворогами ідеї людськості, з кровожерними тиранами міжнародного імперіялізму. Філософи виявили себе тільки висококваліфікованими попами класових інтересів буржуазії. Всі ці великі мужі науки та думки (згадати хоч Бергсона), що мов тільки й роблять, що блукають, шукаючи „правди“, в безмежних, але чистих „од всього земного“ країнах духа, в дійсності плювались не менше їдкими шовіністичними помиями, ніж який-небудь платний агітпін націоналістичної буржуазії.

¹⁾ The Journal of Philosophy. Vol. XXIII N 22. 1926.

²⁾ Тамже.

³⁾ Тамже.

⁴⁾ Тамже.

II.

VI-тий міжнародний філософський конгрес відбувся, як уже було згадано, у місяці вересні (12—17) 1926 року. Участь в ньому взяло по-над чотириста дійсних та триста надзвичайних членів. Як бачимо, це було велике, мало не тисячне зборище філософів різних країн, якому надано величезного політично-культурного значіння. Останній момент був, без сумніву, більше стимулюючим, ніж самі філософські інтереси. Як всі попередні, так і цей конгрес тільки „цінно скріпив філософське серце“ і не завжди „філософську голову“¹⁾, філософських прикажчиків Америки, які так „настояще“ по-американському поставили справу організації конгресу. Звичайно й само собою зрозуміло, що при сьогоднішній політичній обстановці, це не випадок, що конгрес відбувся в Америці, так як не випадково, що V-тий конгрес відбувся в Парижі. Це найкращий доказ сучасної господарчої та політичної переваги Америки. Доляр визначає криву філософії. Ще мудрий Ціцерон не без причини сказав: „немає нічого святого, чого б гроші не могли осквернити“!

Вже на самому відкритті конгресу відомий вже нам капіталіст-фабрикант Батлер, і в той же час ректор Колумбійського університету, висловлює „велику радість“ та поздоровляє німецьких та французьких представників філософії з уложенням договору в Локarno. Конгрес рішив привітати великих майстрів ідеалістичної філософії, владарів сьогоднішньої думки буржуазного світу — Бергсона та Файгінгера, які не могли прибути особисто на конгрес. Заступлені були такі країни: Франція, Англія, Німеччина, Польща, Чехія, Японія, Туреччина, Іспанія, Аргентина, Індія. З визначніших учених Європи в конгресі взяли участь: відомий математик Вайль з Ціріха; Дріш з Ляйпцига, французький математик Рисель та італійський філософ-природовець Еярік.

Доповіді були розподілені на окремі секції. І так в секції: метафізики, філософії природи, філософії духа та філософії релігії заслухано такі доповіді:

Вайля (Ціріх) „Відношення часу в космосі“
 Старбуки (Нова) „Емпіричне вчення містицизму“
 Дасгупти (Калькута) „Східний та західний містицизм“
 Глязенап (Берлін) „Прагматизм у філософії індійців“
 Бенетта (Яль) „Парадокс містицизму“
 Скрібнера (Чікаго) „Містици, їх переживання і їх доктрина“
 Шельдона (Яль) „Імматеріальна нерозумова дійсність“
 Дуранта (Ньюйорк) „Бегейворізм і філософія“

В секції: логіки, епістемології, філософії науки

Вінда (Півн. Кароліна) „Експеримент і метафізика“
 Гікса (Кембридж, Англія) „Чуттєві явища й матеріальні речі“
 Селера (Мічиган) „Дійсність та існування“
 Гейгера (Гетінгент, Німеччина) „Феноменологічний метод“
 Гайда (Німеччина) „Проблема пізнання у світі філософії Йогана Ремке“

¹⁾ Тамже № 23.

В секції: етики, теорії цінності, соціальної філософії, естетики

- Пепера (Каліфорнія) „Описання естетичних переживань“
 Гартмана (Кольонь) „Про становище естетичної цінності“
 Ямади (Токіо) „Естетика японської „НО- драми“
 Кампбелл (Англія) „Об'єктивна форма та її роль з естетики“
 Р. Когена (Ньюйорк) „Позитивізм і границі ідеалізму в праві“
 Фарнанда де ля Рія (Гренада) „Про релігійний характер іспанського уряду в XVI в. та його вплив на колоніальний закон“
 Бугля (Сорбона) „Філософія, демократія і мир“.
 Еріка Бехера (Мінхен) „Дарвінізм і міжнародні стосунки“.
 Поунда (Америка) „Доля філософії в міжнародному праві“.
 Радакрішна (Калькута) „Доктрина Маї“.
 Тавра (Італія) „Школи і виховання в новій Італії“.

В секції: історії філософії

- Турнера (Буфоло) „Рационалізм і містицизм в схоластичному русі“.
 Гільзон (Сорбона) „Студія арабської філософії та її вплив в інтерпретації схоластики“.
 Бера (Амстердам) „Мусульманська доктрина про сотворення“.
 Вольфсон (Америка) „Проблема сотворення у єврейській філософії середніх віків“.
 Дункана Макдональда (Америка) „Постійне відродження і атомний час в мусульманській схоластичній теології“.
 Девея (Колумбія) „Роль філософії в історії цивілізації“.
 Біркенмаєр (Краків) „Вітєль в світлі нових дослідів“.
 Неель (Франція) „Неосхоластична теорія пізнання“.
 Ріян (Америка) „Неосхоластичизм, як сучасна філософія“.
 Ранд (Америка) „Джон Лок і Самуель Кларк, 200 неопублікованих листів“.

Ми доцільно привели цей довгий список доповідей, щоб по ньому вже пізнати, як і чим цікавиться сучасна міжнародна філософія під добрим керуванням дяді Сама. Цей список виявляє нам прекрасно, чим живе, сама себе обдурюючи, ця вихудала, пустодзвонна буржуазна філософія та показує неначе барометр той глухий кут, у який уперлося сьогоднішнє інтелектуальне життя капіталістичного суспільства. Прислухаймося до ходу деяких думок, які виринали в процесі роботи конгресу.

Проф. Селяр викладає особливий рід свого критичного реалізму, який він називає „неономіналізмом“ та який по суті діла є ніщо як прикритий „концептуалізм“, цеб-то „номіналізм“. „Концептуалізм“ покрою проф. Селяра, це до певної міри протест проти насильницького схоластичного містицизму, який зі швидкістю американського експреса загортає нині у свій фарватер всі ділянки духового життя Америки. Без сумніву „номіналізм“ особливо, наприклад, „номіналізм“ Оккама, зіграв колись в середньовіччю своїм скептицизмом значну прогресивну роль в боротьбі з платонівською схоластикою церкви. Оккам є, так би мовити, попередником Бекона, Гобса та Локка, але щоб ще сьогодні, через голови цілих многорізних, наукобагатих століть, вертатися назад до нерозробленої філософської системи, щоб знайти в ній засоби та духовне джерело боротьби проти фантазмагорій „єзуїтського“ містицизму, це треба мати хіба дійсно sick head¹⁾. Так можуть робити і так мусять робити, бо інакше

¹⁾ Слабу голову.

мусіли б заперечити буржуазне суспільство, філософи буржуазії, яким від сьогоднішнього життя підтримки немає, воно їх б'є, тому їм тільки й лишається пірнати своїми струсовими мозками в пісках минулого, далекого, туманного.

На фоні містичних ідей, що просякли всю роботу конгресу, оригінальними, на перший погляд, видаються деякі нотки у виступі проф. Девю, що просто мокрим рядом накинувсь на „пустодзвоніє“ та розумову боязливність американських філософів. Девю закидав американцям, що вони „боязливо уповають на факти, значіння яких дуже мало стараються відкрити“. І далі: „Докіль ця хибка не буде усунута, то наше мистецтво та наука, особливо психологія та соціологія, помимо виявлення величезної енергії, остануть відносно випадкові, забобонні та без впливу¹⁾. Яка дійсно прекрасна характеристика, але ще вірніша прогноза! Без жалю розвінчує проф. Девю самозакоханих Американців далі: „Якщо це правда, в чім часто винують, що американці це грубі матеріялісти, то це б не було так погано, як щоб вони зуміли в'яснити значіння їхнього положення“. І він сам хоч прихильник спекулятивної філософії „привітав би кожную змістовну матеріялістичну філософію“, „тільки щоб вона була досить сміла“.

Та, на жаль, ми з цим згодні, що американські філософи „ave afraid“²⁾ „дійсної філософії і тому роблять тільки те, що було зроблене і сказано де-небудь³⁾. Цікаво все таки почути таке щире та „чесне з собою“ признання з уст самого таки американського філософа про імпотенцію „мозкового апарату“ буржуазної американської філософії.

Та голос професора Девю пролунав майже безслідно і кінець кінцем заложення, з яких він виходив, далеко нездатні стати джерелом відродження американської філософії. Він дав тільки певний філософський рід американського таки прагматизму, що знову єсть тільки віра в факти „без їхнього зрозуміння“.

Дальші доповіді поплили гладко і без особливих, помітних пліжків по уторованому шляху вигідного прагматизму та дразливого містицизму.

Ще, правда, німецький проф. Гейгер, бачить одинокий рятунок у повороті до аристотелізму.

Індієць проф. Радікрашнан викладає ідеї східного пантеїзму.

Проф. Гільзон підкреслює ту високу „відповідальність“ філософів, які повинні розв'язувати чистими конструктивними ідеями кризи в соціальному думанню нашого часу“, щоб завести й запевнити „гармонію духовних цінностей“. Скромні бажання, нічого собі! Мабуть проговорилась бідна.

Шіллер настоював знову на своїх „фактах“ як „цінностях“ і виступав проти тих, які закидали „антиетичність“ його системи, доводячи, що „кожний потребує буде вільно користуватись так, як це йому потрібно“. У всій довготривалій дискусії довкруги проблеми „цінностей“, не звертаючи уваги на різні відтінки різнородних прагматистів, всі вони з задоволенням зійшлися, як говорить „The Journal

1) Там же ст. 621.

2) Боятися.

3) Там же.

of Philosophy“ на спільному пункті, що їх усіх об'єднує, а саме, що вони: „всі раді сказати, що вони пробували зберегти все, що здорове та цінне в ідеалістичній та релігійній традиції“¹⁾. Так би й раніше сказали! Всі погодилися на релігійному розумінню та значінню „цінності“. Спеціальне засідання було посвячене питанню „Філософія релігії з особливою увагою до містицизму на Сході та Заході“. Професор Айме твердив, що „містичне переживання мало в собі цінні елементи живучості, захоплення та екзальтації, які можуть і повинні найти собі місце в житті незалежно від традиційних теологічних вияснювань“.

Просто, як якусь дитячу казку читаєш доповідь Старбука, який доводив, що містицизм можна студіювати на практиці. „Вчення про містицизм можна підтримувати точним експериментальним студіюванням в широких кружках“. Він розказував про експерименти, які він переводив з 750 студентами університету. І бідний, жально гідний здивачилий (не інакше) професор з щирим болем жалується, що між студентами були й такі, які ні трішки не відчували в собі „sense of presence“, цеб-то чуття присутності духа.

Індієць проф. Дазгупта вірить, що проф. Старбук міг такі експерименти перепроводжувати, а тільки він „цілковито готов признатися, що студенти, які й признавали присутність духа, могли бути цілком слабоумні“²⁾.

Та тільки виступ індійця, це не був голос здорового протесту та обурення проти такої „науки“, ні, він тільки замість містицизму проф. Старбука виставляє, як „найлуччу марку“ індійський містицизм, „індійський ідеал“. В Індії містик—це „вища, вибрана людина“.

На думку Дазгупти, американці вже надто „гостро, так би мовити, „зфордізували“ містицизм, в тому розумінні, що мовляв цей „sense of presence“ так і по вулиці вештається. Нічого подібного! Ані американський, ані католицький, ані мусульманський, а тільки індуський містицизм сидить на центральному камені всіх мудростей. Жально гідні б були індійці, якби вони мали тільки таких „учених“, як проф. Дазгупта.

На засіданню, одначе, поминувши всю „боротьбу думок“ про вищу цінність ісламського, індуського та християнського містицизму, в результаті всі погодилися з думкою про колосальне значіння „соціального виціплювання містицизму“.

Про думки в працях філософів-природовців ми нічого від себе більше не скажемо й не додамо до характеристики, ніж це зробив сам „The journal of Philosophy“. „Було чути зауваження декого, що праці „Фізика й метафізика“ з спеціальною увагою до проблеми часу привели його ближче в царство містики, ніж це зробили праці по містицизму“³⁾.

Проф. Гільварі в межах двох ударів годинника думав показати, що відносність часу є діалектична, а не істотна. Він виводив свої теорії з „ньютонського синхронізму“ та не з нього. Загально найбільше цікавилися проблемою часу.

¹⁾ Там же ст. 623. Підкреслення наше. П. Д.

²⁾ Там же.

³⁾ Там же. Ст. 625.

Проф. Вайль підкреслює „абстрактне відношення часу в чотирьох-вимірному континуумі зовнішнього світу“, яке базується на конкретному причинному зв'язку світу. Він вважає, що замість приймання причинного зв'язку з минулого на майбутнє, як відбувається нині в роді „рівності без проміжної розстановки“ („a plane without interstitial space“) нова фізика приймає й повинна прийняти „тепер“ („present“), в якому минуле й майбутнє лучиться, як лучевий конус, відмічуючи з максимуму й мінімуму для всіх спостерігачів в даний момент. Вайль лучить об'єктивний і суб'єктивний час в царство метафізичного часу.

Проф. Вайтгид виставляє так звану „корпускулярну“ теорію часу, тільки він „лякається, що така термінологія „would materialise“¹⁾ його концепцію й тому він її називає теорією „of time as epochal“ (час як епохальне). Він пробує зв'язати її з теоріями атомістики організму та з модерною фізичною теорією квантів Плянка.

Проф. Мід пробував проганяти суб'єктивні нотки з поняття „перспективи“ і весь універсум розуміє як об'єктивну реальність цілих рядів „можливих перспектив“. Зачитано було також доповідь московського проф. Васильєва, який, не маючи щастя дома серед росіян, думав його найти за морем, серед американських містиків. Звичайно, з чим іншим він міг виступити, як не з махізмом?! Він хотів вияснити проблему часу за допомогою науки Маха, доводячи детально, що найновіші досліді в обсягу фізикального часу й просторони, як також найновіші математичні аналізи ріжнومانітності просторо-часу (Айнштейн) піддержують концепцію, що всякі математичні чи фізикальні висновки це тільки формальна інтерпретація фактів, даних нам у безпосередньому переживанню. Окрім проблеми „часу“, розбирали ще питання „доконечности розвитку“ й прийшли до висновку, що „доконечність“ (необходимость) це поняття, що „лучається на кінець тільки в тваринному світі“.

Проти бергсонівського розуміння адетермінованої еволюції виступав проф. Кар, який підніс думку, що поняття „доконечної еволюції“ є протиставлення поняттю „творчої еволюції“ (creative evolution). Згідно з поняттям „доконечної еволюції“ життя є виникаюча якість із нестійких дрібних молекул аналогічно до інших нових якостей, які постійно виникають із нових хемічних комбінацій²⁾, підчас коли в поняття „творчої еволюції“ життя і розум входить, як зовнішній вираз активної сили, протилежне в своєму напрямі до космічної еволюції, вільне в своєму перебігу, та не предмет „термодинамічних законів“³⁾. Проф. Кар, звичайно, обстоював останню точку погляду, а саме, ідею „творчої еволюції“.

З логикою діло склалось не зовсім добре, бо виявилось, що видно було вже з раніших дискусій, що „різні логіки are at work в сучасній метафізиці“ й все ж таки на конгресі було „точно“ тільки два виступи по логіці. Це в дійсності зовсім не так уже „surprisingly“ (дивно) як думає „The Journal of Philosophy“, бо буржуазія нічого

1) Зматеріалізує.

2) Там же. Ст. 627.

3) Там же.

вище суперечливої, нежиттєвої логики Гусерла дати тепер не може. Філософією гниючої буржуазії стає містицизм, який виключає всяку логіку; містицизм єсть алогічний. Що ділянка логіки пустувала облогом на VI-му філософському конгресі, це є глибоко симптоматичне явище для буржуазної філософії, особливо американської. Зате багато охочих було балакати в області естетики; тут фантазія буйно розпустила свою узду. Проф. Гартман змальовує естетичні цінності, як явище ідеального світу в дійсному світі. Оригінальною була доповідь проф. Ямади про естетику недавно винайденої „Но“, драми, писаної в 15 віку. Філософські принципи цієї драми — буддизм. Велику роль грає в цьому „уніку“ проблема імітації.

Фашист проф. Тавро розмалював чудо школи в новій Італії, яка ставить своїм основним принципом виховання молоді в дусі націоналізму, що своїм завданням ставить культ інтересів „цілого суспільства“, а не дрібний, вузькозорий партикуляризм. Дійсно, великих слів — велика плутанина! Сам факт прийняття цієї доповіді у „філософський репертуар“ конгресу виявляє нам чітко „внутрішні симпатії“ організаторів конгресу.

Американець по своїй натурі часами дійсно буває дуже „crass materialist“ (грубий матеріяліст), що треба б перевести „грубий бізнесмен“. Це виявилось на засіданню, присвяченому доповіді про „філософію і міжнародні відносини“, де настрій „indeed was very fine“¹⁾, як це, потираючи сальні руки, заявляє „The Journal of Philosophy“. Тут відбулось саме „суше“ для конгресу. Ідея філософії ликувала.

Француз проф. Бугле уважав за відповідне „встати й стиснути руку своєму німецькому колезі“, а хитрий німець проф. Бехер, прикинувшись найвнимливішим дурнем, назвав це „найщасливішим моментом конгресу“. Так відбулась філософська верифікація Локарно.

Проф. Бугле зупинявся над найбільше схожими, есенціональними моментами духа філософії, демократії та миру.

Проф. Бехер „піддав докладній критиці ідею обману в дарвіністичній апологетиці мілітаризму“. Поки що німецька буржуазія ще за слаба, не так піддужала, щоб поняття „силу“, „факт“, і „цінність“ ідентифікувати. Професор Моріс Коген говорив про роль ідеалізму в праві та гостро критикував, як позитивістичні так трансцендентальні школи філософії права. Позитивізм потребує підтримки моральних ідей, як головного джерела права, а за те трансценденталізм мусить признати порожнечу припущення, що право може бути довершене втілення виключно самих моральних ідей.

Цікаво, що на всіх секціях присвячували так багато уваги моральній та соціальній філософії, але ані словом не було згадано про економічні проблеми; тимчасом і в самій Америці це вже не так рідко говорять про те, що моральні проблеми тісно зв'язані з проблемами економіки. Про матеріялістичну філософію, звичайно, й згадки не могло бути. На кінець можна згадати ще про доповідь за нововідкритого листування між філософом Локком та Кларком, що кидає нове світло на початок і ріст філософії Локка.

¹⁾ Дійсно був дуже гарний.

Оце приблизно весь матеріал, який пророблювано на конгресі. Хоч ми тут охопили цю роботу в дуже коротких словах, то все таки можна думати, що, взявши на увагу це й вищенаведену програму, можна собі уявити напрямок і філософський дух цього конгресу. І цей конгрес, як звичайно по традиції прийнято, закінчився помпезним банкетом „under the auspices“ влади республіки під особистим керуванням президента сенату містера Уелса. У своєму прощальному виступі проф. Монтаг, віцепрезидент організаційного комітету, якого промова звучала заключним акордом робіт конгресу, величав філософію, як велику ідею стремління до правди. „Так як релігія єсть віра, так філософія єсть інтуїція людськості. Віра релігії знає цінності, безсмертні в царстві існування, так філософія має цінності вічні в царстві духа“. І „добрий“ віцепрезидент (без сумніву який небудь великий фабрикант) робить „тонкие намеки на толстые обстоятельства“, заявляє, що прийде той час і перед такою філософією преклонять свої коліна всі уряди „either red or white“¹⁾. Блаженні віруючі!

Оце все, що приблизно в короткому нарисі можна сказати про фактичну філософсько-наукову роботу VI-го міжнароднього філософського конгресу.

III

„Ті, що називають себе філософами, професори та приватдоценти, всі потопають без огляду на свою вільнодумність більш чи менш в пере судах, в містиці . . . всі складають супроти соціал-демократії одну реакційну масу“.

Діген: „Kleinere philosophische Schriften“. Ст. 108.

Що собою являє VI-й конгрес із загально-наукового та політичного боку.

Ми ані трішки не образимо шановних і вельми престарілих учасників конгресу, коли скажемо словами одного американського „a great novellist“, який схарактеризував цей конгрес, як „штучний і далекий від життя і потреб сьогоднішнього дня“²⁾. Якщо цей конгрес уважати дійсно представником і есенцією міжнародньої філософії, то, не боячись пересадити, сміло можна сказати: „нині буржуазний світ філософії більше не має“. Буржуазія проміняла тепер „тверезу філософію“ на „п'яну спекуляцію“. Сама найбуйніша фантазія тепер не зможе собі уявити, що може бути в наших днях більшим запереченням філософії, як містицизм. А тим часом, ми бачимо, як сучасна буржуазна філософія, абстрагуючи тут від усяких нюансів в ній, в основному принципі докотилась до містицизму в ділянці „теорії пізнання“ та грубого прагматизму в ділянці „соціальних цінностей“.

¹⁾ Там же ст. 638 чи червоні, чи білі.

²⁾ Там же.

Коли ми візьмемо під увагу, що навіть таке ніби - то оригінальне світило буржуазної філософії як Бергсон, кінець - кінцем, в дійсності єсть також тільки проповідник антиінтелектуалізму, творець так званого емпіричного містицизму, коли філософія „Буцім“ (Als Ob) Файгінгера, це також тільки певний рід американського шіллерівського прагматизму, то нам ясною стане „рідність крові“ сучасної так званої міжнародної філософії. Кожна філософія, каже Гегель, представляє „свій час, охоплений в думці“. Пригляньмося еволюції філософських думок від I-го до VI-го філософського конгресу. Гасло „усоціалення філософії“, буйний розквіт прагматизму й, нарешті, вибування містицизму. Перед війною містицизм ще був в загоні, він не виступав з такою гостротою; це ясно, буржуазія була ще на вершку своєї сили, ще тільки лагодилася до світової війни, ще находила „аргументи розуму“ на своє оправдання. Це була „ratio nationis“. Війна шкереберть перекинула ілюзорність та нестійкість цих міркувань буржуазії, війна відкрила буржуазії ворота кладовища. Невблаганні закони діалектичного розвитку суспільства розкривають широке поле історичної творчості перед новим своїм героєм, перед пролетаріатом. Буржуазія вчепилась зубами за своє положення, і так як потоплючий, коли хапасться соломинки, не думає категоріями логіки, а тільки чуттям, інстинктом тварини, так і буржуазія, маючи нині проти себе логіку розвитку, шукає собі рятунку в алогічному, араціональному, антиінтелектуальному містицизмі. Буржуазія, яка в своїх оних днях молодости доходила до абсурду з культом „Розуму“, тепер через своїх духовних жерців, як от Бергсон, Файгінгер та інші, заявляє, що розум це тільки „Mittel“—засіб, який однак ніяк не годен розв'язати питання про дійсні, абсолютні цінності та істини. Буржуазія виступила проти „розуму“, бо він її прочитав вирок смерті. Буржуазна філософія в своїй основі нині глибоко алогічна, араціональна. Підриваючи авторитет розуму, вона будує престол віри, релігії, фідейзмові, містицизмові.

Буржуазна філософія в основній своїй тенденції бажає вийти по-за межі розуму, дібратись до „Jenseits“.

Вона твердить про існування вищої категорії, яка стоїть над розумом, це — інтуїція людини. Щоб дійти до дійсної правди, розуму недосить; в сферах надприродніх там радить тільки інтуїція і це власне і є те, що зближує таку філософію з релігією, з вірою. Релігія як така все своє знання базує виключно на вірі, на інтуїції.

І в наслідок твориться не філософія, а „викривлення“. „Всякий світогляд, який хоче вийти за межі природи й людини, є для того нужденний, настільки нужденний, наскільки мистецтво, силкуючись дати нам щось більше за людський образ, замість того дає нам одно викривлення“¹⁾.

Декарт, Кант, Фіхте, Гегель мусять відступити місце Платонові, Бонавентурі, Беме, Сведенборгу, Шелінгу, та меншим чи більшим „отшельцям“ від ригору розуму, яких спекуляції скоріше можна назвати мітологічною фантастикою, ніж філософським думанням. Надто великий успіх починають мати інтересні фантазмагорії геніяльного шевця Якова Беме.

¹⁾ Людвіг Фасрбах, т. 1 ст. 42.

Функцію розуму заступають розвінчані нерви напівхворих, ненормальних, істеричних людей.

Навіть такий поважний і дуже субтельний у своїх висновках проф. Гомперц говорить, що кінець кінцем містична мрійливість „в багатьох випадках може находити собі сприятливий ґрунт в патологічній нахилі“¹⁾. Як приклади цього, згадаймо хоч деякі випадки з „обновлюванням ікон“ у нас на Україні. Треба б попросити когонебудь із американських містиків, щоб приглянувся у нас бодай одній історії з „обновлюванням ікони“; він без сумніву мав би тут очевидний образ високої безпосередньої „присутности духа“ в тілі якоїнебудь сільської девотки, але в той же час за допомогою органів ОПУ переконався б, що це „високе надхнення“ істеричної одиниці чи навіть маси своєю причиною має зовсім „грубий“ матеріальний вчинок. Про це могли б йому в п'яному стані глитаї чи попи виспівати. Високий дух, чи по модному „містичне переживання“ звичайно, чомусь за своє прихилище вибирає найтемніших, відсталіх одиниць. Інтересно б було зібрати всі фактичні, в голій формі з'ясовані матеріали щодоруху „обновлювання“ та пустити на закордонний філософський ринок, щоб „колеги“ містики могли приглянутися та розібратися у формах та змісті безпосереднього зв'язку людини з „Jenseits“ у нас на Україні. Треба бути просто обманником, щоб серйозно говорити про зв'язок з „потустороннім“ та покликатися на історичні приклади. Але таке діється.

Одною з найбільше маркантних постатей світу містицизму є Анжель ди Фоліно, якої „провидіння“ зіграли велику роль в церковному житті. І тут інтересно, що монах, якому було наказано записувати „ізнеченіє божої дівичи“, нічого від себе не додав, але „випустив багато річей, які надто високі для того, щоб їх зрозумів його слабкий розсудок“²⁾. Іншими словами, церква коригувала „божі вислови“ на свій кшталт. Щодоруху „Откровеній“ так званої святої Бригіти, розказують, що поки вони побачили світ, їх проглянули зі всіх боків „ортодоксальні теологи, щоб виділити з них те, що походить від діавола (Sic!), а не від бога“³⁾.

Шановні професори, ці „дипломовані лакеї фідейзму“, можуть заявити, що ми їх надто просто розуміємо, що, мовляв, їх інтуїтивна філософія стоїть вище від маячіння якоїнебудь істеричної старої баби, але питання стоїть різко: беруть вони за основу своєї філософії оці особисті, внутрішні переживання цієї самої девотки, якій „з'явилася мати божя“, чи ні. Так, беруть. Значить, наша оцінка правильна.

Філософський містицизм може находити форми свого виявлення в релігійному віруванні, але не завжди мусить.

Американський філософський містицизм якраз свою силу проявляє, а в той же час і своїм джерелом має церкву.

Сучасний американський містицизм без сумніву різниться нині від містицизму середньовіччя, так само, як католицька церква

1) Генріх Гомперц: „К пониманию мистиков“ ст. 294.

2) Г. Гейдинг: „Філософія релігії“ ст. 176.

3) Там же ст. 394.

середньовіччя від сучасної американської модернізованої церкви. Ріжниця градуальна, а не сутєва. Тепер в Америці філософія стала знову „*ancilla theologiae*“. „Наукова попівщина серйозним чином бажає допомогти релігійній попівщині“. (Діцген). Може хтось сказати: ну так, це в Америці, а не в Європі. Тут мов філософія інша. Ні. В Європі також в своїй основі вона така сама, а тільки тут форми прояву не так чіткі. Тут містицизм, фідеїзм, антиінтелектуалізм прикривається туманними, що має означати глибокодумними термінами, викрутасами й т. д., що їх виробили філософські школи на протязі цілих довгих століть. В основі й європейської сучасної філософії лежить те саме коріння містицизму, антиінтелектуалізму та фідеїзму. Що більше — європейського Бергсона можна уважати батьком модернього антиінтелектуалізму чи то як прийнято називати інтуїтивізму. Ріжниця між Європою та Америкою в тому разі визначається спеціальними історичними умовами розвитку. Американський капіталіст без пут традиціоналізму, без особливих скрупул, виявляє зразу те, що йому „корисне“. Європа це все вбирає у високо накручені абстракції. Значіння тут має ще й та особлива роль церкви в Америці, її „талановите пристосування до нових умов, до вимог високопромислового капіталістичного суспільства“¹⁾.

Містицизм виступає доволі часто на арену в процесі історичного розвитку суспільства. Було б дуже цікаво прослідити, в які часи, та які саме класи ловляться за містичну філософію, як за своє рятівниче коло серед розбурханого моря життя суспільства. Це питання, яким варто спеціально зайнятись, коротко можемо тільки підкреслити, що за містицизм як одинокий свій рятунок ловляться класи, засуджені ходом історичного розвитку на смерть: класи консервативні, класи без майбутнього перед собою. Згадаймо хоч містицизм грецьких та римських філософів з періодів занепаду. Європа після війни покрилася цілою сіттю різних спиритуалістичних, окультистичних та містичних гуртків²⁾. Що більше замічається зріст впливу церкви.

Перед у цьому веде Америка.

Містицизм сучасної буржуазії має ще в собі елементи прагматизму, а власне кажучи, прагматизм це єсть соціальна частина філософії містицизму. Прагматизм це єсть мораль імперіяліста, який у своїй психології є крайній емпірик. Що таке правда? Ми вже чули деякі думки Шіллера, тепер їх ще збагатимо давнішими висловами: „Ідея правдива тільки тому, що вона корисна“. Правда і Користь обі ці фрази означають одно й те саме³⁾. Ось суть соціальної філософії прагматизму, або „міщанського кретинізму“. Без сумніву, прагматизм це не тільки „етичні оцінення“; прагматизм має і свою гносеологію, але з моментом вступу прагматика в царину

¹⁾ Дуже інтересні місцями штрихи про американську церкву та її соціально-політичне значіння дає у своїй цікавій книжці: Arthur Feiler: „America—Europa“.

²⁾ У Відні, моральному центрі буржуазії, що розкладається, в 20—23 р. не було одного кварталу, де б не було спиритуалістичної секції. Виходило багато літератури й т. д. З відпливом господарчої кризи 24 р. упадає й інтерес до цих гуртків.

³⁾ За „Прагматизмом“ проф. Ебера.

теорії пізнання він робиться містиком. Ми своєю задачею тут не ставимо дати філософську, іманентну критику американському прагматизмові, це робота зовсім інша, ми хочемо тут тільки підкреслити зв'язок між містицизмом, фідеїзмом та прагматизмом. І справді, коли взяти думки „чудища-батька“ прагматизма Джемса, то ми побачимо, що він з „чисто американською смілістю“ зв'язав утилітарні й відносні елементи у прагматиці з наївною вірою в спіритистичні явища. У Джемса ми маємо всі дані містики, цеб-то признання надприроднього, антираціоналізм, як також власну теологію продукції самого таки Джемса.

А Джем це „духове чадо“ антиінтелектуалістичної школи Бергсона. Знову ж антираціоналізм чи так званий ірраціоналізм Файгінгера це єсть в дійсності також певний рід американського прагматизму, але визначеного фактичним, особливим становищем європейських культурно-політичних відносин.

Ми бачимо отже, з якого боку не підійти, то ми приходимо до ідеї спільности, однокровности, так би мовити, сучасної філософії буржуазного світу, не зважаючи на окремі нюанси, різниці між поодинокими системами. Ми бачимо, що ця однокровність виявляється в принципіальному антиінтелектуалізмі, що набирає чим-раз чіткіших форм фідеїзму, містицизму. І ми бачимо, що сучасний стан філософії відбиває сучасне господарчо-політичне та соціально-правове становище буржуазії, її консервативність, реакційність та ідейну безвихідність. Ми бачимо, що сучасна філософія є суто політична, класова конгреси нам продемонстрували дружній „союз філософії з промисловістю“. Ми бачимо, що сучасна так звана міжнародня філософія йде „рука в руку“ з міжнародньою буржуазією. Найкращою інтерпретацією був для нас VI-й міжнародній філософський конгрес. І, нарешті, ми бачимо, що філософія буржуазії так само, як буржуазія взагалі не має перед собою ніякої майбутности. Закони розуму проти буржуазії, проти буржуазної філософії. Коли б буржуазна філософія змогла ще утворити нову філософську раціональну, згідну з законами історичного розвитку, систему, то це значило б, що буржуазія ще єсть працездатна, життєздатна. Але це пуста фікція, яку „bewußt falsch“ буржуазія тільки сама приймає.

Ми признаємо й використовуємо деякі здорові елементи, вірні голоси, які у філософії, особливо в науці буржуазного світу, бувають так само, як у господарчо-політичному житті капіталістичних країн; бувають і тепер де-не-де моменти відносного росту, кріпшення, але, це дійсно тільки строго відносно, бо на дворі вже жде готова, життєздатна, бойова зміна.

Діалектичний матеріалізм, цеб-то марксизм відкидає цілком всякі релігійні міркування, чи просто містичні чи прикрашені епітетами ідеалістичної філософії, бо це ні трошки не міняє справи в принципі. „Богоскательство“ чи „богостроительство“—це в основі одне й те саме, й однаково є тільки видом гноблення політичного, приниження соціального, огрубіння та затемнення духовного та морального життя мас¹⁾.

¹⁾ Ленін: Збірка творів т. VII, ч. 1-а „Соціалізм та релігія“ ст. 49.

Ми, марксисти, виявивши, як слід реакційну тенденцію сучасної класової буржуазної філософії, мусимо боротися з нею, як одною із сил класового буржуазного фронту, судячи окремі філософські системи не по їхній філософській „номенклатурі“, а по тому, оборонцем, апологетом якої „соціальної“ класи даний філософ являється, судячи по тому, з ким цей філософ „рука в руку“ йде до однієї цілі. Сучасна, так звана міжнародня філософія, як це продемонстрував VI-й так званий міжнародній конгрес, іде по лінії закріплення буржуазного класового суспільства, по лінії експлоатації пролетаріату.

Таке то об'єктивне „суспільне значіння“ сучасної буржуазної філософії. Таке „суспільне значіння“ VI-го міжнароднього конгресу „учених прикажчиків теології“.